

ETNİK KİMLİK YAKLAŞIMLARI VE ŞİDDET: İNŞACI YAKLAŞIM ÜZERİNDEN RUANDA VE BURUNDİ VAKALARININ TARİHSEL BİR KARŞILAŞTIRMASI¹

ETHNIC IDENTITY APPROACHES AND VIOLENCE: A HISTORICAL COMPARISON OF THE RWANDA AND BURUNDI CASES THROUGH THE CONSTRUCTIVIST APPROACH

Yıl 2, Sayı 1, ss.01-24.

Year 2, Issue 1, pp. 01-24.

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 05.11.2021

Submitted: 05.11.2021

Kabul Tarihi: 24.12.2021

Accepted: 24.12.2021

Atf Bilgisi / Reference Information

Ay, C. & Ekici, S. (2022). Etnik Kimlik Yaklaşımları ve Şiddet: İnşacı Yaklaşım Üzerinden Ruanda ve Burundi Vakalarının Tarihsel Bir Karşılaştırması, *Africana-Inönü Üniversitesi Uluslararası Afrika Araştırmaları Dergisi*, 2 (1), 01-24.

Cihan AY

Arş. Gör., Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
ay.cihhan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9808-9976

Süleyman EKİCİ

Dr. Öğr. Üyesi, İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
suleyman.ekici@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-8477-000X

Öz

Bu çalışmanın amacı; primordiyal, araçsal ve inşacı etnik kimlik yaklaşımlarının etnik kimliklerin doğası, tanımı, işlevi ve kimlik-şiddet ilişkisi hakkındaki temel iddialarını Ruanda ve Burundi vakaları üzerinden eleştirel bir şekilde incelemektir. Ruanda ve Burundi, etnik kimlikler ve bu kimliklerin demografik dağılımı, dil, din, kültürel yapı ve tarihsel deneyimler açısından benzer özellikler taşımalarına rağmen farklı tarihlerde etnik kimlikler ile ilişkilendirilen şiddet vakalarına bakıldığında Ruanda'da Burundi ile karşılaştırıldığında daha yoğun bir çatışma yaşandığı gözlemlenmektedir. Ayrıca Ruanda'da bu şiddet vakalarına sıradan insanların daha yoğun bir katılım gösterdiği görülmektedir. Çalışma, Ruanda'daki bu farklılığı tarihsel süreç içerisinde etnik kimliklerin inşa edilme biçimleri ve devletin merkezileşme ve otoriterleşme yönünde yaşadığı dönüşüm ile açıklamaktadır. Sömürge öncesi, sömürge dönemi ve sömürge sonrası şeklinde üçlü bir tarihsel dönemselleştirmeye gidildiğinde her üç dönemde de Ruanda'da Burundi'ye kıyasla daha katı, ayrımcı ve dışlayıcı bir etnik kimlik inşasının olduğu, bu inşa sürecinin siyasi yapının merkezileşmesinden daha çok etkilendiği ve sonuçta şiddet vakalarının daha yoğun bir şekilde geliştiği gözlemlenmektedir. İki ülkenin sömürge öncesi ve sömürge döneminde etnik gruplar arasındaki ilişkilerin ve siyasi yapıları arasındaki farklılıkların sömürge sonrası dönemdeki şiddet vakalarının yoğunluğunda önemli etkisi olmuştur. Genel olarak bakıldığında yapılacak karşılaştırmada inşacı yaklaşımın kimliklerin tarihsel olarak nasıl inşa edildikleri ve kitleler tarafından nasıl aktif bir şekilde benimsedikleri yönündeki argümanları bize şiddet vakalarını daha iyi analiz edebilme imkânı tanımaktadır.

Anahtar kelimeler: Etnik kimlik yaklaşımları, kimlik inşası, şiddet, Ruanda, Burundi

¹ Bu çalışma İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Dr. Öğr. Üyesi Süleyman EKİCİ danışmanlığında yazılan "Etnik kimliklerin sosyal inşası ile şiddet arasındaki ilişki: Ruanda ve Burundi vakalarının karşılaştırmalı bir analizi" başlığı ile tamamlanarak 18.01.2019 tarihinde savunulan Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Bu çalışma İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından 2018/1460 proje numarası ile desteklenmiştir. Desteklerinden dolayı İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkürü borç biliriz.

Abstract

This study critically examines the main claims of primordial, instrumentalist and constructivist approaches regarding the nature, definition, functions of ethnic identities and identity-violence relationship through the cases of Rwanda and Burundi. Although Rwanda and Burundi have similar characteristics in terms of ethnic identities and demographic distribution of these identities, language, religion, cultural structure and historical experiences, when the violence cases associated with ethnic identities at different dates are examined, it is observed that there is a more intense conflict in Rwanda compared to Burundi. In addition, it is seen that ordinary people participate more intensely in these violence cases in Rwanda. The study explains this difference in Rwanda with the way ethnic identities are historically constructed and the transformation of the state towards a more centralized and authoritarian structure. When a triple historical periodization is made as pre-colonial, colonial and post-colonial periods, in all three periods, there is a stricter, more discriminatory and more exclusionary ethnic identity construction in Rwanda compared to Burundi; this construction process is more affected by the centralization of the political structure, and as a result more the incidences of violence occurred. The relations between ethnic groups and the differences between the political structures of the two countries during the pre-colonial and colonial period had a significant impact on the intensity of violence in the post-colonial period. In general, the arguments of the constructivist approach on how identities are historically constructed and how they are actively adopted by the masses allow us to analyze cases of violence better.

Keywords: Ethnic identity approaches, identity construction, violence, Rwanda, Burundi

Extended Summary

Rwanda and Burundi, two small African countries with similar characteristics in most points, have witnessed genocides in the historical process as well as having similar characteristics. It would be an incomplete attitude to reduce these genocides, which have had consequences for humanity, to a single simple cause and to ignore more than one factor. It is possible to talk about many genocide events in different regions throughout history. In this context, when genocides are examined, it is normal to detect similar and common features. However, in order to fully reveal the main lines, causes and reflections of the genocide events, the basic parameters of the state, region and society where the genocide took place must be determined correctly. Along with the genocide, conflicts and violence in countries should also be emphasized.

Rwanda and Burundi have many similar characteristics. These similarities can be listed as ethnic identities and demographic distribution of these identities, as well as language, religion, cultural structure and historical experiences. However, these similar characteristics between the two countries are not enough to say that the events in Rwanda and Burundi are caused by the same problem infrastructure. Because although the two countries have many similar characteristics, when violence based on "ethnic identity" is considered, it is observed that there is a more intense conflict in Rwanda compared to Burundi. Ignoring this difference or treating it as an ordinary difference will cause a great deficiency in the resolution of the incidents of genocide, conflict and violence. In addition, that the events experienced in two similar countries have different intensity is an issue that should be emphasized on. In this context, the differences between the two countries and the ethnic groups in the countries can generally be considered as pre-colonial, colonial and post-colonial periods. In this periodical classification, that the nature of the groups and political structures in the relevant countries is significantly affected by the struggles to have a say over the state apparatus and the identity policies carried out and in fact, that these identities are socially constructed is understood

When identities are considered in a historical sense, they can form a basis for important explanations with their transformation and construction processes. Therefore, the determination of how ethnic identities are constructed, who the main actors are and which political strategies are based on have an important place in explaining the conflicts experienced and revealing the reasons that form the infrastructure. It is necessary to pay attention to these points in the incidents of genocide, conflict and violence in Rwanda and Burundi. Thus, while analyzing the events of genocide, conflict and violence in Rwanda and Burundi and identifying the differences between them, the two questions that the study focuses on will provide important determinations. First of all, it is tried to explain why there is a mass participation in ethnic conflicts, while

3 | Cihan AY, Süleyman EKİCİ

accepting that ethnic identities do not have a conflicting essence or quality against other ethnic identities through the examples of Rwanda and Burundi. Secondly, it is the question of why Rwanda and Burundi, which are almost similar to each other in every way and therefore sometimes defined as twin countries, face a different outcome when it comes to the intensity of violence.

Considering the 1950s, when Rwanda and Burundi entered the independence process, it is understood that the intensity of violence and conflict in Rwanda is higher in the incidents of violence and conflict occurring. The inequalities between the groups, including the pre-colonial period in Rwanda, and the fact that the political organization has become authoritarian with its central nature form the main lines of this situation. At this point, the effects of the construction processes of identities and political structures have a great importance in revealing the relationship between ethnic identity and violence. The differences between the two countries began to emerge in the pre-colonial period as well. These differences became more evident in the colonial and post-colonial period. In the pre-colonial period, a centralized structure came to the fore in Rwanda compared to Burundi, and Rwanda, which already had a central character during the colonial period, took on an authoritarian structure. It can be said that this process triggered and increased the post-colonial violence in Rwanda. In Rwanda, which has an extremely centralized authoritarian structure, political groups following ethnic identity policy have aimed to control the state apparatus. Thus, it is possible to talk about the formation of a political system where the winner takes everything and the loser loses everything. In Burundi, on the other hand, the situation followed a different course. It can be said that the political structure in Burundi before colonialism was not as centralized as it was in Rwanda. In addition, it can be said that there was no excessively centralized structure in Burundi during the colonial period. From this point of view, in the post-colonial period, different ethnic groups in Burundi did not resort to a violent and intense struggle against the state apparatus to reach the intensity of violence in Rwanda.

Another situation that has an effect on these violent incidents in both countries is the fact that the two countries are neighbors. When having similar ethnic groups in both countries is added to this neighborhood situation, a more sensitive dimension can be mentioned. Because the effects and results of ethnic policies in Rwanda or Burundi can affect both policies and groups in the other country. Refugees who took refuge in another country on the grounds of political discrimination in Rwanda or Burundi try to influence the ethnic policies of the country they took refuge in. In addition, these refugees were perceived as a political threat by the country they fled to. As a result, the relations between ethnic groups and the differences between the political structures of the two countries during the pre-colonial and colonial period had a significant impact on the intensity of violence in the post-colonial period.

In general, the arguments of the constructivist approach on how identities are historically constructed and how they are actively adopted by the masses allow us to analyze cases of violence better.

Giriş

Afrika'nın iki küçük ülkesi olan Ruanda ve Burundi'de sırasıyla 1994 ve 1972 yıllarında yaşanan ve yüzbinlerce insanın iştirak ettiği soykırımlar sonucunda Ruanda'da en az 800 bin, Burundi'de ise en az 200 bin insan hayatını kaybetmiştir. Üstelik bu kitlesel suçlar ne ilk ne de sondu. Bu iki ülkedeki şiddet vakalarında neden bu kadar çok insanın soykırıma uğradığı ve şiddet vakalarına sıradan insanların neden yüksek bir katılım gösterdiği önemli bir soru haline gelmiştir. Bu soruya cevap arayan çalışmalar genellikle iki ülkedeki etnik gruplar arasındaki ilişkilere ve kimlik farklılıklarına odaklanmıştır. Ancak her iki ülkede yer alan Hutu, Tutsi ve Twa grupları arasında literatürde etnik gruplar arasındaki ayrımları ifade etmek kullanılan dil, din, kültür, ortak tarih gibi özellikler bakımından belirgin farklılıklar yoktur. Bu gruplar arasındaki farklılıklar genellikle sömürge öncesi, sömürge ve sömürge sonrası dönemlerdeki siyasal yapıların niteliği, devlet aygıtı üzerinde söz sahibi olmak için verilen mücadele ve yürütülen kimlik

4 | Cihan AY, Süleyman EKİCİ

politikalarından etkilenmiş ve aslında bu kimliklerin sosyal olarak inşa edildiği görülmektedir. Dolayısıyla etnik kimliklere önemli bir rol atfedilen şiddet vakalarında bizatihi etnik kimlik farklılıklarını çatışma sebebi olarak göstermek özcü ve primordiyal bir yaklaşımdır. Çünkü tarihsel olarak etnik kimliklerin inşa edildiği şartları göz önünde bulundurarak etnik kimliklerin nasıl inşa edildiğini, temel aktörlerin kimler olduğu ve hangi siyasal stratejilerin izlendiği çatışmaları açıklamak için elzemdir.

Bu düşünceden hareketle bu çalışma, iki temel soru üzerine odaklanmaktadır. Birincisi, Ruanda ve Burundi örnekleri üzerinden etnik kimliklerin doğasında diğer etnik kimliklere karşı çatışmacı bir özün veya niteliğin olmadığını kabul ederken aynı zamanda etnik çatışmalara neden kitlesel bir katılımın olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Etnik temelli olmayan çatışmalara benzer şekilde etnik temelli çatışmalarda da iktidar paylaşımı üzerinden verilen mücadele, kaynakların paylaşımı ve kimliklerin temsili önemli bir rol oynadığı (Braathen, Boas, & Saether, 2000, s. 5) vurgulanmaktadır. İkincisi, neredeyse birbirlerine her yönden benzeyen ve bu yüzden de zaman zaman ikiz ülkeler olarak da tanımlanan Ruanda ve Burundi'nin konu şiddet yoğunluğuna geldiğinde neden farklı bir sonuç ile karşı karşıya kaldıkları cevaplanmaya çalışılmaktadır. Ruanda'daki çatışma yoğunluğu Burundi ile karşılaştırıldığında iki ülkenin de bağımsızlık sürecine girdiği 1950'lerin sonundan itibaren hep daha şiddetli bir şekilde seyretmiştir. Çalışma bu durumu Ruanda'da sömürge öncesi dönemden başlamak suretiyle gruplar arasında devam eden eşitsiz ilişkilerin mevcut olması ve siyasal örgütlenmenin daha merkezi ve otoriter bir nitelik alması ile açıklamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada sorulan iki temel sorunun cevaplanması etnik kimlik-şiddet ilişkisinde ve şiddet vakalarının ortaya çıkmasında kimlik inşa süreçlerinin ve siyasal yapıların ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Çalışmada, tarihsel ve betimsel araştırma tekniklerinden faydalanırken ikinci elden veri toplama teknikleri üzerinden de araştırma yapılmıştır.

Bu çalışma öncelikle primordiyal, araçsal ve inşacı olmak üzere üç farklı etnik kimlik yaklaşımını ve bu yaklaşımların kimlik-şiddet ilişkisini nasıl ele aldığını incelemektedir. Ruanda ve Burundi'deki özellikle sömürge döneminde etnik kimliklerin sömürge yönetimi tarafından nasıl algılandığı ve kurumsallaştığını anlamak açısından primordiyal yaklaşımın temel savlarını incelemek önemli bir hale gelmektedir. Ayrıca hem iki ülkenin bağımsızlığa giden sürecinde hem de bağımsızlık sonrası siyasal süreçlerde kimliklerin nasıl yapılandığını ve şiddet vakaları ile nasıl ilişkilendirildiğini kavramak için araçsal ve inşacı yaklaşımlar kullanılmaktadır. Kimlik yaklaşımlarından sonra Ruanda ve Burundi'de sömürge öncesi dönem, sömürge dönemi ve sömürge sonrası dönem şeklinde üç temel dönemselleştirme ile bu iki ülkedeki etnik kimlik siyasetleri, etnik gruplar arasındaki ilişkiler ve devlet aygıtı üzerindeki mücadele analiz edilmektedir. Böylece dönemlere göre iki ülke arasındaki farklılıklar ve bu farklılıkların şiddet vakaları üzerindeki etkileri daha iyi anlaşılabilir. Karşılaştırma ve analiz başlığı altında ise iki ülke arasında kimlik-şiddet ilişkisi bağlamında karşılaştırmalı bir analize yer verilerek iki ülkenin şiddet olayları bakımından neden farklı yönlere gittikleri açıklanmaktadır.

1. Etnik Kimlik Yaklaşımları ve Şiddet

Etnik kimliklerin doğası, tanımı, işlevi ve nitelikleri üzerine farklı iddialar ortaya atan yaklaşımlar, etnik gruplar arasında şiddet vakalarının neden ortaya çıktığı sorusuna da farklı yanıtlar vermektedirler. Genel olarak primordiyal yaklaşım etnik kimliklerin değişmez bir öze sahip olduğunu ve bu niteliğinin onu diğer gruplara karşı çatışmacı bir pozisyona sürüklediğini iddia ederken araçsal yaklaşım kimliklerin seçkinler tarafından şiddet vakalarına da neden olabilecek şekilde manipüle edilebilirliğine vurgu yapmaktadırlar. İnşacı yaklaşım ise kimliklerin çok yönlü, akıcı ve dönüştürülebilir özelliklerine dikkat çekerek kimlik-şiddet ilişkisinde tarihsel süreç içerisinde etnik kimliklerin nasıl inşa edildikleri ve bu inşa biçimlerinin şiddet vakalarını nasıl etkilediğini incelemektedir. Dolayısıyla, bu bölümde etnik kimlik yaklaşımlarının kimliklerin oluşumu ve kimlik-şiddet ilişkisi hakkındaki temel iddiaları primordiyal, araçsal ve inşacı olmak üzere üç farklı yaklaşım ile ele alınmaktadır.

1.1 Primordiyal Yaklaşım

İlk olma özelliği taşıyan veya başlangıçtan beri var olan gibi anlamlara gelen İngilizcedeki ‘primordial’ kavramı ‘tözsel, en eski, ilkel, ilköç’ gibi kelimeler ile Türkçeleştirilebilir (Özkırmımlı, 2008, s. 23). Aile içerisindeki ilişkileri taşıyan bireylerin soyun devamını açısından önemli ilişkilere sahip olduğunu belirten ve primordiyal terimini ilk kullanan Edward Shils’e göre ailedeki ilişkilere bağlılık, karşılıklı etkileşim yolundan ziyade çok güçlü bir kan bağı ile sağlanmaktadır. Shils’e göre ailedeki bu bağ her şeyden önce yaratıldığı ve doğal olarak hep varmış gibi algılandığı için ‘ilk olma’ özelliğini taşımaktadır ve toplum da bu güçlü kan bağının olduğu ailenin daha geniş bir örneğini temsil etmektedir (Shils, 1957, s. 142). Primordiyal yaklaşım ile ilişkilendirilen diğer bir isim olan ABD’li antropolog Clifford Geertz ve onu takip eden araştırmacılar tarafından da kullanılan primordiyal kavramı üç temel iddia barındırmaktadır. Birincisi, primordiyal kimlikler ve bağlılıklar verilidir yani türetilmemiş ve bütün deneyimlerden, etkileşimlerden önce (a priori) gelmektedirler. Dolayısıyla primordiyal bağlılıklar sosyolojik olmaktan ziyade ‘doğal’ hatta ‘ruhsal’ bir özelliktir. Ayrıca bu düşünceye göre primordiyal bağlılıkların sosyal bir kaynağı yoktur çünkü bu bağlılıklar çok uzun tarihlere sahiptirler. Bu yüzden primordiyal kimlikler a priori bir özelliktir (Geertz, 1973, s. 259). İkincisi, primordiyal duygular tarif edilemez ve tanımlanamaz bir niteliktedir. Bu duygular sosyal etkileşime bakılarak analiz edilemez. Eğer birey bir grubun üyesi ise o birey zorunlu olarak üye olduğu gruba belirli duygular ve bağlılıklar besler. Ayrıca birey o grubun dilini ve kültürünü özümser. Üçüncü olarak, primordiyal düşünce esasında bir etki ve duygu sorusudur. Örneğin, Geertz primordiyal bağlılıklardan, duygulardan ve bağlardan söz ederken primordiyal kavramının aslında duygular ile ilgili olduğunu iddia etmektedir (Geertz, 1973, s. 259-261). Ancak, bu düşünceye eleştiri getirenler herhangi bir gruba duyulan bağlılığın biyolojik olarak verili olmadığını, bu bağlılığın oluşturulması gerektiğini ve bunun da sosyal etkileşim ile mümkün olduğunu savunmaktadırlar (Eller & Coughlan, 1993, s. 195).

Primordiyal yaklaşım içerisinde sosyo-biyolojik, kültürel ve doğalcı olmak üzere en az üç farklı bakış açısının olduğu ileri sürülebilir. Pierre L. van den Berghe tarafından savunulan sosyo-biyolojik bakış açısına göre etnik kimlikleri belirleyen en önemli faktör akrabalık-yakınlık ilişkileridir ve etnik kimlik bu akrabalık ilişkisinin bir uzantısıdır (Berghe, 1995). Bu bakış açısına göre etnik bağlılık öncelikle çekirdek ailenin üyeliği ile başlar sonra daha büyük bir aileye olan bağlılık ile devam eder ve en sonunda bir etnik gruba mensubiyet ile sonuçlanmaktadır (Yang, 2000, s. 42). Bu düşüncede etnik kimlik, grup üyelerinin soydan gelen ortak bağları sebebiyle gelişip ve ayakta kalmaktadır. Dolayısıyla akrabalık ilişkileri var olmaya devam ettikçe etnik kimlikler de ortadan kalkmaz (Yang, 2000, s. 43). Primordiyal yaklaşım içerisindeki ikinci bakış açısı olan kültürel yaklaşım ise etnik grup üyeliğinin belirlenmesinde ortak bir kültürün varlığına vurgu yapmaktadır. Buna göre ortak bir dil veya din gibi kültürel öğeler etnik kimliğin oluşumunda ve sürekliliğinde belirleyici olmaktadır. Bu durumda ortak bir soy olmasa da etnik kimlik oluşabilir düşüncesi hâkimdir. Dolayısıyla ortak biyolojik bağları olmasa da aynı ülkeden gelen ama farklı ırksal gruplardan olan insanlar etnik bir grubu oluşturabilir ve etnik bir kimlik geliştirebilirler (Yang, 2000, s. 43). Özkırmımlı, Smith’in 1995 yılındaki çalışmasından esinlenerek primordiyal düşüncede ‘doğalcı’ olarak nitelendirilebilecek üçüncü bir bakış açısının olduğunu öne sürüp bu perspektifin primordiyal düşüncenin en aşırı biçimi olduğunu iddia etmektedir (Özkırmımlı, 2008, s. 84-85). Doğalcı perspektife göre etnisite; konuşmak, görmek, duymak kadar doğal bir parçamızdır. Bireylerin hangi etnik gruba mensup oldukları çok önceden belirlenmiştir. Yani birey doğduğu andan itibaren ailesinin dâhil olduğu etnik gruba dâhil olur. Bir etnik gruba üye olan kişi diğer etnik grupların üyelerini dışlama eğilimindedir. Özkırmımlı’ya göre doğalcı perspektifi benimseyenler milletlerin doğal sınırlara sahip olduklarını ve milletlerin belli bir kökeninin, karakterinin, amacının ve kaderinin olduğunu öne sürmektedir. Genelde doğalcı yaklaşımın öne sürdüğü fikirlerin milliyetçiler tarafından benimsediğini dile getiren Özkırmımlı, bu milliyetçiler arasında yer alan tarihçilerin geçmişte ‘milletlerin kendi kendini gerçekleştirme hikâyesi’ olarak gördüklerini iddia etmektedir (Özkırmımlı, 2008, s. 85).

Primordiyal düşüncede etnik kimlikler verili olarak ele alınırken etnik gruplar ise belirlenmiş bir

statü olarak nitelendirilmektedir. Bu düşüncede kimlik atalardan miras kalan bir olgudur. Etnik kimlikler ataların soyuna bağlılık içeren ve çok derinlerde kökleşmiş bir şeydir (Yang, 2000, s. 42). Diğer yandan primordiyal düşüncede bireyin bir toplumun veya ulusun üyesi olmadan önce de ortak bir köken algısına sahip olduğu; kültürel ve fiziksel anlamda başka üyeler ile benzerliğe sahip olduğunun bilincinde olduğu kabul edilmektedir (Taylor, 1996, s. 890). Primordiyal yaklaşımda verili olanlar değişime açık olarak görülmezler çünkü bunlar ilkel ya da atalardan gelen bağlardır (McKay, 1982, s. 397). Primordiyal özellikler genellikle sabit, irade dışı ve zorlayıcı olarak görülmektedir. Bu düşüncede insanoğlu beneklerini değiştiremeyen bir leopar olarak temsil edilebilir. Primordiyal kimlik insanın taşıdığı diğer kimliklere göre öncelikli sayılmaktadır. Başka bir deyişle kişilerin dâhil olduğu etnik grup esas kimliği olarak kabul edilmektedir (McKay, 1982, s. 398). Primordiyal düşüncede etnik bir grubun içerisinde yer alan üyelerin gruba olan bağlılıklarını hissedebilmek ve anlayabilmek dışarıdan mümkün olmamaktadır çünkü bu bağlılığı anlamak için onlardan biri olmak gerekir düşüncesi hâkimdir (McKay, 1982, s. 399).

Primordiyal düşünceyi benimseyenler etnik gruplar arasında yaşanan şiddet vakalarının kaçınılmaz bir nitelik taşıdığını kabul etmektedirler. Gruplar arasındaki çatışmaların kaçınılmaz olarak görülmesinin nedenini etnik grup üyelerinin derin bir şekilde kökleşmiş, doğuştan gelen ve çoğunlukla değişmeyen kimlik yapılarından kaynaklandığı iddia edilmektedir (Fearon & Laitin, 2000, s. 849). Bu yaklaşıma göre etnik grupların üyeleri sürekli bir biçimde birbirlerine karşı nefret ve düşmanlık beslemektedir. Gruplar arasındaki nefret ve düşmanlıklar etnik grup üyeleri arasında etkileşimi ve rekabeti hızlı bir şekilde arttıran modernleşme süreçleri ile daha yüksek seviyelere ulaşmaktadır. Farklı grup üyeleri arasındaki etkileşimin artması sonucunda kültürel farklılıkların daha belirgin bir şekilde ortaya çıkacağı ve bu farklılıkların da gruplar arasındaki şiddeti körükleyeceği varsayılmaktadır (Nasong'o, 2015, s. 13). Primordiyal yaklaşımda etnik gruplar arasındaki nefret ve düşmanlığın sürekli ve sonsuz olarak görülme durumu hem inşacı hem de araçsalci perspektifin eleştirilerine hedef olmuştur. Primordiyal yaklaşıma yönelik getirilen diğer eleştiriler arasında etnik kimliklerin zamanla neden değişime uğradıklarına cevap verememesi, biyolojik ve kültürel olarak farklı olan gruplar arasından yeni kimliklerin ortaya çıkmasını açıklayamaması, etnik kimliklerin oluştuğu tarihsel ve yapısal koşullara önem vermemesi bulunmaktadır (Yang, 2000, s. 43). Diğer bir eleştiri ise primordiyal bakış açısının etnik duygular ve pratikler ile yakından ilişkilendirilen ekonomik ve siyasi çıkarları dikkate almadığı yönündedir. Bu son eleştiri özellikle etnik kimlikleri araçsalci bir bakış açısı ile ele alanlar tarafından dile getirilmektedir.

1.2 Araçsalci Yaklaşım

Etnisite ve milliyetçilik literatüründe sıklıkla kullanılan araçsalci yaklaşım, etnik kimlikleri ve milliyetçi fikirleri seçkinlerin kendi menfaatleri için kullandıkları araçlar olarak görmektedir. Bu bakış açısı, etnik kimliklerin geliştirilmesinde kişisel tercihlere, kimliklerin içinde bulunduğu koşullara ve seçkinlerin kimlikler üzerinden gerçekleştirdiği manipülasyonlara vurgu yapmaktadır. Seçkinler var olan kaynaklara ulaşmak ya da bu kaynakları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmak için etnik kimlikleri stratejik bir araç olarak görmektedirler (Yang, 2000, s. 45-46). Bu anlayışa göre bireylerin sahip olduğu etnik kimlikler önemli getiriler sağlayacak bir potansiyele sahip ise bireyler kendilerini etnik terimler ile tanımlayıp bu durumu devam ettirmek eğilimde olmaktadır. Bu anlayışta etnik kimliklerin işlevsel bir konuma sahip olduğu söylenebilir. Kimliklerin sağladığı faydalar etnik ilişkilerden elde edilen etik ve maddi yardımdan seçimlerde etnik parti ittifaklarının sağladığı siyasi kazançlara kadar uzanmaktadır. Kısacası araçsalci yaklaşıma göre, etnik kimlikler grupların menfaatlerini geliştirmek için siyasal hareketlerin bir aracı olarak görülebileceği için etnik toplulukları aynı zamanda çıkar grupları olarak nitelendirmek mümkündür.

Araçsalci anlayışa göre seçkinlerin etnik grupları dönüştürme gücü büyük toplumsal dönüşümlerin yaşandığı süreçlerde daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Paul R. Brass modernleşme sürecindeki ülkelerde etnik grupların belli seçkinler tarafından yaratıldığını ve dönüştürüldüğünü, bu süreçte etnik topluluklar üzerinden seçkinler, yönetici sınıflar ve gruplar arasında siyasi iktidar, ekonomik çıkar ve

toplumsal statü mücadelesi yaşandığını öne sürmektedir (Brass, 1991, s. 25). Modernleşme süreçlerinin hızla yaşandığı dönemlerde özellikle bünyesinde birden fazla etnik topluluğu barındıran ülkelerde modernleşmenin getirdiği kazançların eşitsiz bir şekilde paylaşıldığına dikkat çeken Brass, bu eşitsiz paylaşımın etnik temelli taleplerin ortaya konulması ile etnik çatışmalara dönüştüğünü öne sürmektedir. Brass birden fazla etnik grubun birbiri ile mücadele ettiği sömürge altında olan toplumlarda etnik sembollerin sıklıkla manipülasyon amaçlı kullanıldığını iddia etmektedir (Brass, 1991, s. 29). Bu durumda etnik semboller, sömürgeci devlet ile işbirliği yapan yerli gruplar tarafından diğer etnik toplulukları bastırmak ve kendisine toplumsal destek bulmak amacı ile kullanılmaktadır. McKay de etnik sembollerin manipüle edilme yolunun toplumsal, siyasal ve ekonomik kaynaklara ulaşılması amacıyla bireyler ve etnik topluluklar tarafından bilinçli olarak kullanıldığını belirtmektedir (1982, s. 399). Araçsalci yaklaşımda esas olan kavramın 'etnik çıkarlar' olduğunu iddia eden McKay, etnik grupları rasyonel bir biçimde davranıp kendi çıkarları ile ilgili politikaların belirlenmesinde söz sahibi olmayı takip ettikleri için etnik grupların sınıflar ile benzeştiğini ileri sürmektedir.

Araçsalci yaklaşım, modernleşme ile beraber ortaya çıkan yeni olanakların etnik gruplar arasında yeni çatışma ihtimallerini meydana getirdiğini ileri sürmektedir. Modernleşme sürecinin neticesinde okuma-yazma oranlarında yaşanan hızlı artışlar, kentleşmenin yaygınlaşması, sanayileşme hareketlerinin gelişmesi ve kamu istihdam olanaklarında yaşanan artışlar etnik gruplar ve seçkin gruplar için yeni fırsatlar doğurmaktadır. Brass, modernleşmenin getirdiği yeni istihdam olanaklarının sömürge yönetimi ile işbirliği yapan aristokrasi sınıfındaki seçkinlerin çocuklarının ödüllendirmek ve yeni işbirlikçi sınıflar ya da gruplar yaratmak için kaynakları eşitsiz bir şekilde paylaşarak yoluyla çeşitli araçlar sunduğunu iddia etmektedir (1991, s. 33). Toplumdaki bütün etnik grupların üyelerine yetecek kadar iş olanağı sunulmadığı zamanlarda eşitsiz bir paylaşım ile karşı karşıya kalan etnik gruplar toplumsal olarak harekete geçmektedir. Bu durumda etnik topluluklar arasında muhtemel şiddet vakalarının artması kaçınılmaz bir hâl almaktadır çünkü haksız bir paylaşım maruz kalan etnik gruplar hâkim etnik grup ile olan farklılıklarını arttırmaya ve derinleştirmeye yönelik politikalar izleyebilmektedir. Dolayısıyla modernleşmenin getirdiği yeni olanaklar, etnik kimlik temelli talepler üzerinden yorumlanıp gruplar arasında yeni çatışmalara neden olmaktadır. Brass, bu konuda ayrımcılığa maruz kalan etnik grubun hâkim grubun kültürel bakımdan kendisinden çok farklı olduğunu ve hatta bu grubun sömürgecilerin soyundan geldiğini iddia edebileceğini ifade etmektedir (1991, s. 33). Bu ihtimalden yola çıkarak ayrımcılığa uğrayan etnik grubun toplumdaki gerçek ve yerli kültürü bir tek kendisi tarafından temsil edildiğini ileri sürmesi şaşırtıcı olmamaktadır.

Etnik kimliklerin siyasi ve ekonomik anlamda maddi bir kazanç elde etmek isteyen seçkinlerin elinde bulunan bir araç olarak görüldüğü araçsalci bakış açısı, siyasetin etnikleştirilmesi veya etnisitenin siyasileştirilmesini doğal karşılamaktadır. Nasong'o bu durumun seçkinlerin oluşturduğu araçsalci politikaların ve stratejilerinin bir parçası olduğunu iddia edip buradaki asıl amacın siyasi ve ekonomik kazançlar olduğunu vurgulamaktadır (Nasong'o, 2015, s. 13-14). Bu düşünceden hareketle, etnik kimliklerin ve sembollerin seçkinlerin algılanan tehditlerden kaçınmak ve var olan fırsatları elde etmek için kullandıkları araçlar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak araçsalci yaklaşımın çıkarlar üzerindeki vurgusunu daha aşırı seviyelere taşıyan yorumların olduğunu da söylemek gerekir. Örneğin etnik kimliklerin belirlenmesinde çıkarların tek kistas olduğunu ileri süren araçsalcılığın aşırı yorumları, etnik kimliklerin temelini, gücünü, kapsamını ve hayatta kalma becerisini kişilerin ekonomik çıkarlarına hizmet edip etmediği ile ölçmeye çalışmaktadır (Yang, 2000, s. 46). Dolayısıyla bu yorumdan yola çıkarak etnik bağlılıkların ekonomik fayda durumuna bağlı olarak değişken, süresiz ve durumsal olduğu ileri sürülebilir. Bu duruma dikkat çeken Banton, birden fazla kimliğe sahip bir grubun üyelerinin zaman içerisinde kendilerini farklı kimlik türleri ile tanımlamalarını kimliğin getirdiği fayda durumunun değişkenliği ile açıklamaktadır (2000, s. 483-484). Örneğin, hem dini hem de etnik özelliklere sahip bir etnik grubun bazen kendisini dini etiketler ile öne çıkarması bazen de etnik etiketler ile tanımlamaya çalışması bu durumu özetlemektedir. Araçsalci yaklaşımın daha ılımlı yorumları ise etnik kimliklerin gerektirdiği bağlılıklar ile çıkarları birleştirmeye çalışmaktadır. Yani insanların kültürel olarak homojen bir yapı oluşturmaları belirli çıkarlar etrafında daha etkin bir şekilde organize olmalarını kolaylaştırmıştır.

Dolayısıyla bu yorumda etnik bağılıklar ve dayanışma kültürü ön planda tutulmaktadır.

Etnik grupların oluşumunda çıkar kavramını vurgulayan araçsalci yaklaşıma çeşitli eleştiriler getirilmektedir. Öncelikle, araçsalci görüşün çıkarları dar ve sığ bir çerçevede ele aldığını, siyasal ve ekonomik çıkarların yanında ülküsel (ideal) çıkarların da mevcut olduğunu ve insanların ülküsel çıkarları için de mücadele verdiklerini dile getiren eleştiriler mevcuttur. Etnik toplulukların değerler üzerinden belli çatışmalara ya da uzlaşmalara gidilebileceğini ifade eden diğer bir eleştiri, araçsalci görüşün etik meselelerin üzerinde durmadığını öne sürmektedir (McKay, 1982, s. 400). Bu eleştiriden yola çıkarak araçsalci görüşün etnik bağılıkların duygusal gücünü önemsemediği söylenebilir. Ayrıca ekonomik ve siyasal çıkarların az gelişmiş toplumlarda etnik kimlikler üzerinde yarattığı etkinin abartıldığı öne sürülmektedir (Horowitz, 1985, s. 104). Fakat buradan etnik topluluklara üye kişilerin siyasal ve ekonomik çıkarlara sahip olmadığı şeklinde yorumlar çıkartmak da yanlış olacaktır. Çünkü ekonomik menfaatlere sahip etnik topluluklar ile ekonomik menfaatler üzerinden tanımlanan etnik topluluklar aynı şey değildir. Araçsalci yaklaşıma getirilen diğer bir eleştiri ise herhangi bir etnik grubun üyelerinin toplamından ibaret olmadığı ve grup kültürünün de grup üyelerinin takip ettiği stratejilerin toplamından ibaret olmadığı şeklindedir (Cohen, 1974, s. 8). Bu eleştiriye göre normlar, inançlar ve değerler etnik grup kimliği üzerinde etkilidir. Bireyler etnik gruplara üye olduklarında o grubun geleneklerini ve sembollerini manipüle etme olanağına da sahip olmaktadırlar. Ancak etnik gruba katılan bireylerin kendileri de manipüle edilir. Çünkü birey başkaları tarafından manipüle edilmeyi kabul etmeden başkalarını manipüle edemez. Cohen, bireylerin herhangi bir etnik gruba katılmaları için ödemeleri gereken bedelin, grubun sembolik etkinliklerine iştirak etmekten ve grubun amaçlarına belli ölçüde de olsa sadık kalmaktan geçtiğini iddia etmektedir (Cohen, 1974, s. 8). Son olarak, araçsalci yaklaşım, etnik grup üyelerinin elitleri neden takip ettikleri sorusuna ekonomik getiriler elde etme, etnik grupların yanlış bilinç sahibi olmaları ve elitlerin kitleleri manipüle etme kabiliyetleri gibi cevaplar verilirken bu açıklamalar yeterli bulunmamıştır. Çünkü bu açıklamalar etnik grup üyelerini siyasal olaylar hakkında yeterince bilgi sahibi olmayan edilgen aktörlere indirgemektedir (Horowitz, 1985, s. 105). Bu durum da etnik grup üyelerinin çeşitli durumlara ilgili sorgulamaksızın kabul eden ve kitle psikolojisine uygun hareket eden bireylere dönüşmesine yol açmaktadır.

1.3. İnşacı Yaklaşım

Etnik kimlikleri inşacı bir yaklaşım ile ele alanların paylaştığı temel nokta etnik kimliklerin sosyal olarak inşa edildiği ve bu kimliklerin insan düşüncesi ve eylemlerinin sonucunda ortaya çıktığı düşüncesidir. Ancak inşacı yaklaşımın siyasal önemi, neyin inşacı olarak düşünülmesi gerektiği ve inşacılığın teorik temellerinin neler olması gerektiği gibi konularda inşacı yaklaşımı benimseyenler arasında bir uzlaşma yoktur (Yeros, 1998, s. 1). Dolayısıyla inşacı görüşün temel savlarının ve siyasal gerekliliklerinin neler olduğu açıklanmaya muhtaçtır.

Etnik kimlikler bağlamında inşacı görüşün temel iddiası etnik kimliklerin sosyal olarak inşa edilmiş olduklarıdır. Diğer bir ifadeyle primordiyal yaklaşımın verili kimlik anlayışının yerine inşacı yaklaşım, kimliklerin doğal olmadığını iddia etmektedir. Toplum içerisinde üretilen ve şekillenen etnik kimlikler değişmez bir öze sahip değildirler. Ayrıca toplumda inşa edilmiş olan kimliklerin uzantısı olarak etnik sınırların da esnek ve değişebilir özelliğe sahip olduklarını söylemek gerekir. Böylece inşacı yaklaşımdan hareketle etnik kimliklerin dinamik ve canlı bir yapıda olduğunu söylemek mümkündür. İnşacı görüşün başka bir iddiası etnik bağılıkların ve etiketlerin içerisinde yaşanan toplum tarafından inşa edildiğidir. Etnik kimlikler toplum tarafından belirlenirken bu sürecin belli sosyal koşullar altında oluştuğunu ve değişen sosyal şartlar ile etnik kimliklerin bu değişiminden etkilendiğini görmek gerekir (Yang, 2000, s. 44). İnşacı görüşe göre bireyler kendilerinden önce var olan çevreye hemen uyum sağlayıp bu çevrenin gerektirdiği eylem ve düşünceleri benimsememektedir. Bunun yerine bireyler içinde bulunduğu çevreyi sürekli bir biçimde ve aktif bir rol üstlenerek değiştirmeye yönelik bir eğilim içerisinde olmaktadırlar (Bilgin, 2007, s. 60).

İnşacı yaklaşımda etnik kimliklerin belirli bir tarihsel süreç içerisinde geliştiği ve bu tarihselliğin kimliklerin kurgulanması ve icat edilmesine sahne olduğu söylenebilir. Bireylerin neden bir geçmiş ve kimlik istediğini sorgulayan Balibar ve Wallerstein geçmişin insanların eylemlerini gerekçelendirme ve bireylere gösterdikleri eylemlere ikna edebilme gücünün olduğunu ifade etmektedirler (Balibar & Wallerstein, 1991, s. 78). Bu yüzden etnik kimlik tanımlamalarının geliştirilmesinde, kimliklerin birbiri ile olan mücadele ve çekişmelerinde geçmiş sürekli olarak başvurulan bir zaman dilimidir. İnşacı yaklaşımda, kurgulanan geçmiş olgusunun devamlı bir değişim içerisinde olduğunu ve bu durumun siyasette kabul edilen gerçeklere göre sürekli olarak değişmeye devam ettiği kabul edilmektedir. James D. Fearon da etnik kimliklerin oluşumunda tarihselliğin ve siyasetin belirleyiciliğine dikkat çekerken ABD ve Kuzey İrlanda'daki Protestan ve Katolik ayrımının nasıl tanımlandığını örnek vermektedir (Fearon, 2008, s. 854). Bu örneğe göre ABD'de Protestan ve Katolikler dini grup kategorisinde ele alınmaktadır çünkü bu dini gruplara üyelik tarihsel olarak inanç üzerinden belirlenmiştir. Fakat Fearon, Kuzey İrlanda'da iki grup arasındaki ayırıcı noktanın kültürel anlamda din olduğunu kabul etmekle beraber bu gruplara üyeliğin inanç üzerinden değil de tarihsel olarak soy üzerinden belirlendiğini iddia etmektedir. Dolayısıyla bu iki grup ABD'de dini gruplar olarak görülürken, Kuzey İrlanda'da etnik grup kategorisinde ele alınmaktadır (Fearon, 2008, s. 854). Fearon'ın dile getirdiği örnek inşacı bakış açısından incelendiğinde etnik farklılıkların biyolojik ayrımlar ile doğrudan bir ilgisinin olmadığı ve bu farklılıkların esasında gelenekler, tarihsellik ve siyaset ile alakalı olduğu söylenebilir.

Etnik kimliklerin sosyal olarak inşa edilmeleri sosyal bir kategori olarak etnik gruba kimin dâhil olup olmayacağı ve bu etnik grup içeriğinin nitelikleri ile yakından ilişkilidir. Gruba kimin üye olabileceği grup üyelerine özel olan amaçlardan, fiziki tutumlardan, inançlardan ve ahlaki bağlılıklardan oluşmaktadır. Grup içeriği ile kastedilen ise üyelere özgü olduğu düşünülen çeşitli özellikler ya da grup üyelerinden beklenen ya da istenilen tutum ve davranışlardan oluşmaktadır. Grup içeriğinde diğer toplumsal gruplara kıyasla sosyal anlamda neyin değerli olduğu veya üyelerin neye daha çok değer attığı önemlidir (Fearon & Laitin, 2000, s. 848). Etnik kimliklerin inşa edilme biçimleri incelendiğinde Fearon ve Laitin inşa sürecinin üç temel şekilde gerçekleştiğini iddia etmektedir. Birincisi geniş yapısal güçlerin aktör olarak gerçekleştirdikleri eylemler yolu kimlikler tekrardan üretilebilmektedir. Bu inşa biçimde büyük toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin kimlik inşası üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Modernleşme ve sanayileşme gibi sosyal, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı süreçlerde ortaya çıkan yeni imkânlar sayesinde toplumsal hareketlilikte artış gözlenmektedir. Böylece daha önce birbirine kayıtsız olan gruplar arasında etkileşim artmakta ve kültürel değişim sayesinde kimliklerin yeniden inşa edilmeleri kaçınılmaz bir hale gelmektedir (Fearon & Laitin, 2000, s. 849-850). İkinci inşa biçimine bakıldığında bireylerin söylemlerin ürünleri olarak ortaya çıktığı iddia edilmektedir. Söylemler, bireylerin eylemlerinden bağımsız olarak hareket etmektedirler. Toplumdaki söylemler ve sembolik sistemler kişileri ve grupları inşa etmektedirler ve bu inşa süreçleri analiz edilebilmektedir (Fearon & Laitin, 2000, s. 851). Bu inşa biçimini ortaya koyarken Clifford Geertz'in 1958'de Bali'de yürüttüğü çalışmalardan etkilenen Fearon ve Laitin, söylemsel biçimleri 'bireylerin rollerini bilinçsizce oynadığı kültürel kodlar' olarak düşünülmesi gerektiğini iddia etmektedirler (Fearon & Laitin, 2000, s. 852). Bu inşa biçimine göre söylemler ve kültürel yapılar, etnik kimliklerin tanımlanması, kimliklerin farklı şekillere konulması ve grup üyelerinin eylemleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Ancak söylemlerin karmaşık yapılarda olmaları ve çok yönlü niteliklere sahip olmaları hangi söylem biçimlerinin şiddete neden olduğu üzerinde doğru analizlerin yapılmasını engellemektedir.

Fearon ve Laitin'ın öne sürdüğü etnik kimliklerin inşa edilme biçimlerinin üçüncüsünde bireylerin eylemleri temel bir rol oynamaktadır. Bireylerin kimlik inşasında aktif bir rol üstlendiği bu inşa biçimi 'seçkinlerin stratejik eylemleri' ve 'tabandaki stratejik eylemler' şeklinde kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Birinci inşa biçiminde seçkinlerin etnik kimlikler üzerinden yürüttüğü stratejik politikalar araçsal yaklaşımın temel iddiaları ile benzerlikler taşımaktadır. Seçkin grupların iktidarı ele geçirmek, iktidar üzerindeki yetkilerini sürdürmek, siyasi destek almak veya bu desteğini arttırmak amacıyla etnik gruplar arasında çatışmaya neden olacak gerginlikler yaratması mümkündür. Etnik kimlikler ve etnik

çatışma seçkinler tarafından bir araç olarak kullanılabilir (2000, s. 854). Kimliklerin şiddet bağlamında bir araç olarak kullanılmaları bu kimliklerin daha katı ve çatışmacı bir şekilde inşa edilmelerine neden olmaktadır. Bu inşa sürecinin sonunda daha fazla şiddetin ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelmektedir. Chaim Kaufmann yoğun şiddet nedeniyle katı bir şekilde inşa edilen kimliklerin daha fazla şiddet ürettiğini, bu şiddet döngüsünde etnik topluluk üyelerinin diğer grup üyeleri hakkında hasmane fikirlere sahip olma başladıklarını iddia etmektedir (Kaufmann, 1996, s. 141). Bu durumun temel nedeni seçkin kesimin etnik gruplar arasında düşman algısı yaratmaya yönelik faaliyetleri ve bireylerin diğer grup ve kişilerden gelmeye başlayan gerçek tehditlerdir. Bireylerin temel aktör olduğu ikinci inşa biçimine bakıldığında burada seçkin gruplar ve kişiler temel bir aktör değildir. Bunun yerine sıradan insanların her gün gerçekleştirdikleri eylemler, aktiviteler sonucunda sosyal kimlikler yeniden inşa edilmektedir. Çünkü sıradan kişiler kendilerini belirli kimlikler çerçevesinde tanımlayıp bu kimliklerin onaylanması, çoğalması ve sağlamlaştırılması süreçlerinde etkin olmaktadır. Etnik kimliklerin sınırları kesin ve değişmez olmadığı için sıradan insanların neden olduğu değişiklikler kimliklerin yeniden üretilmesinde aktif bir rol üstlenmektedir (Fearon & Laitin, 2000, s. 855-856).

İnşacı literatürde etnik kimliklerin akışkan ve değişebilir niteliğine vurgu yapılırken genellikle farklı kimlikler arasında tercih yapma şansının bireylerin kendi tasarrufunda olduğu iddia edilmektedir (Horowitz, 1985; Kasfir, 1979). Ancak Ruanda ve Burundi vakalarında da görüleceği üzere bu durum her zaman geçerli olmamaktadır. Çatışmanın yoğun yaşandığı dönemlerde bireylerin önlerinde seçebilecekleri çok fazla tercih yoktur. Kaufmann çatışmanın yoğun olduğu dönemlerde çeşitli kimlik tanımlamalarının daha çok karşı tarafın dayatmasıyla oluştuğunu ileri sürüp bu durumu Bosnalı Müslüman bir öğretmenin yakınmasını alıntılıyarak örneklendirmektedir: ‘Savaş başlayana kadar biz kendimizi Müslüman olarak tanımlamazdık. Çünkü biz Yugoslav’dık. Fakat Müslüman kimliğimizden dolayı öldürülmeye başladığımızda işler değişti. Kim olduğumuzun tanımını katillerimiz yapmaya başladı’ (Kaufmann, 1996, s. 144). İnşacı yaklaşım araçsalci yaklaşımdan farklı olarak hem seçkinlerin hem de kitlelerin şiddet olayları üzerindeki etkisine vurgu yaparken aynı zamanda kitlelerin etnik çatışmalara aktif bir şekilde katılım göstermesini sorunsallaştırması nedeniyle soykırım ve etnik temizlik gibi yoğun şiddet vakalarını açıklamada daha iyi bir teorik çerçeve sunmaktadır.

2. Ruanda ve Burundi’de Kimlik, Devlet ve Şiddet

Konuştukları dil, inandıkları din, paylaştıkları ortak kültür ve tarih gibi birçok yönden benzer olan Ruanda ve Burundi detaylı bir şekilde incelendiğinde sömürge öncesi dönemden itibaren kimlik grupları arasındaki ilişkiler, siyasal sistemin yapısı bakımından farklı özelliklere sahiptirler. Bu farklılıklar sömürge sonrası dönemde kurulan yeni devlet aygıtı üzerindeki mücadeleleri ve gruplar arasında ortaya çıkan şiddet yoğunluğunu etkilemektedir. Tarihsel olarak sömürge öncesi, sömürge dönemi ve sömürge sonrası olarak üçlü bir dönemselleştirmeye gidilmesinin sebebi bu dönemler arasında kimlik politikaları ve siyasal sistem bakımından hem ülkeler arasında hem de ülke içlerinde dönemler arasında farklı uygulamaların daha sonraki şiddet vakaları üzerinde etkili olmasıdır. İncelenmiş olan dönemler çok uzun olduğu için özellikle kimliklerin değişimi üzerinde etkili olan olgular, siyasal sistemin dönüşümü ve şiddetin ortaya çıktığı tarihler ön planda tutulmaya çalışılmıştır.

2.1 Sömürge Öncesi Dönem (1899 öncesi)

Ruanda ve Burundi’de genel olarak üç temel kimlik kategorisinden bahsedilebilir. Bunlar Twa, Tutsi ve Hutulardır. Hem Ruanda hem de Burundi’de sayısal olarak yüzde 1’den daha az bir nüfusa sahip olan Twalar (ya da Batwalar) pigme bir topluluk olup Büyük Göller Bölgesine diğer iki gruptan önce yerleşmişlerdir. Bölgeye yerleşen ilk topluluk olduğu için birçok tarihsel kaynakta Ruanda ve Burundi’nin yerlileri olarak kabul edilen Twalar, 13. yüzyıldan itibaren bölgenin geniş ormanlık alanlarını işgal edip bölgedeki büyük hayvanları avlamaya başlamışlardır (Ogot, 1984, s. 509). İki ülkede de en çok ayrımcılığa

uğrayan ve en düşük toplumsal statüye sahip olan Twaların askerî başarı ve ekonomik zenginlik yoluyla sosyal statü olarak bir üst basamağa yükselmesi sömürge öncesi dönemde zor olmasına rağmen yine mümkün idi (Nzongola-Ntalaja, 2001, s. 63; Hintjens, 2001, s. 28). Bölgeye Twalardan sonra 14. yüzyılın başlarında büyük Bantu göçü sırasında geldiği kabul edilen Hutular ise her iki ülkede çoğunluğu oluşturan (nüfusun %80'inden fazlasını bu grup oluşturmaktadır) gruptur. Hutular yerleştikleri ormanlık alanları temizleyip tarım alanları açmışlar ve bölgede tarımı yaygınlaştıran topluluk olarak bilinmektedirler. Son olarak, her iki ülkede de nüfusun yaklaşık %15'ini oluşturan Tutsiler tarihsel kaynaklara göre bölgeye en son gelen gruptur. 15. yüzyılın ilk yarısında Ruanda ve Burundi'ye göç ettikleri bilinen Tutsiler genel olarak büyükbaş hayvancılık ile uğraşmışlardır. Tutsi grubuna üye olanların çoğu bölgedeki kraliyet kurumları ile yakından ilişkilendirilmiş ve kraliyet gücünün bölgeye yayılmasında önemli rollerinin olduğu iddia edilmiştir (Isabirye & Mahmoudi, 2001, s. 50).

Sömürge öncesi dönemde Hutu, Tutsi ve Twa grupları arasında kimlik aidiyeti anlamında belli bir geçişkenlikten söz etmek mümkündür. Bu kimlik gruplarının sınırları katı ve değişmez bir şekilde yapılanmamıştır. Örneğin, bu üç topluluk üyeleri arasında yapılan evliliklerin önünde herhangi bir engel yoktu. Lemarchand, toplumsal statü olarak kendisinden daha yüksek bir konumda olan bir Tutsi ile evlenen Hutunun bu durumu toplumsal statü olarak yükselmenin aracı şeklinde kullanabildiğini ifade etmektedir (Lemarchand, 1996, s. 8). Hutuların toplumsal statüsünden dolayı Tutsi grubuna geçiş yapması yaygın bir durum iken, Tutsi kimliğinden Hutu kimliğine geçiş çok sık rastlanan bir olgu olmamıştır. Yine kimlik grupları arasında geçişkenliğinin mümkün olduğunu göstermek amacıyla Twaların diğer grup kimliklerine geçiş yapmaları gösterilebilir. Toplumsal statü olarak hem Ruanda hem de Burundi'de en alt sırada yer almasına rağmen Twalar, sömürge öncesi dönemdeki kraliyet kurumlarında yer alabilmişler ve soylu sınıflara dâhil olabilmişlerdir. Nzongola-Ntalaja, soylu sınıfına dâhil olan bir Twanın geleneksel sistem içerisinde artık bir 'Tutsi' olduğunu öne sürmüştür (Nzongola-Ntalaja, 2001, s. 63). Hintjens de maddi olarak zenginleşen ya da askerî olarak başarılar elde eden bir Hutunun toplumsal sistem içerisinde artık bir 'Tutsi' olduğunu dile getirmiştir (Hintjens H. , 2001, s. 28).

Hutu, Tutsi ve Twa kimliklerinin sömürge öncesinde katı bir şekilde yapılandırılmadığı her iki ülkede bölgesel anlamda kimlik farklılıklarının oluşu ve alt kimlikliklerin kimliklerin güçlü yapısını koruyabilmesi ile daha iyi anlaşılabilir. Hutu, Tutsi ve Twa kimlikleri her iki ülkede kendi içlerinde bölünmelere ve farklılıklara sahip olabilmekteydi. Newbury, Burundi'deki Tutsi kimliğine bakıldığında bu kimliğin içerisinde en az dört farklı kategorinin çıkabileceğini iddia etmektedir. Örneğin, kralların soyundan gelenler ile ilişkilendirilen Baganwa kimliği Tutsiler ile ilişkilendirilmektedir. Tutsiler ile aynı mesleklerde çalışan ancak kültürel olarak farklılıklar arzeden Hima kimliği yine Tutsiler ile bağdaştırılmaktadır (Newbury, 2001, s. 274). Ruanda ve Burundi'deki Hutuların içerisinde de kimlik anlamında ayrılıkların söz konusu olduğunu belirtmek gerekir. Burundi'deki Hutulardan oluşan ve temel görevleri kraliyet topraklarında yapılan ritüelleri sürdürme, şifa bulma, türbelerin muhafaza edilmesi ve diğer dini faaliyetleri devam ettirme olan ritüelci Hutular sıradan Hutulardan farklı bir konumu işgal etmekteydiler. Hutulardan oluşan başka bir grup ise görevi merkezi iktidar ile yerel halk arasında aracılık yapmak olan abashingantahe grubudur (Newbury, 2001, s. 275). Her iki ülkede alt kimlikler mevcut iken kimlik çeşitliliğinin Burundi'de Ruanda'ya göre daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durumun temel sebebi Burundi'deki merkezi iktidar gücünün Ruanda'ya kıyasla daha dağınık ve yerel bir nitelik taşımasından ötürü yerel grupların kimliklerini kalıcı bir şekilde koruyabilmesidir. Burundi'de Hutu, Tutsi ve Twa kimliklerinden bağımsız olarak var olan ganwa kimliği toplumsal hiyerarşide ayrı bir yer teşkil etmekteydi. Lemarchand'a göre ganwa sosyo-politik hiyerarşinin en tepesinde bulunan ve diğer topluluklardan farklı bir konumu işgal eden yönetici bir sınıfı ifade etmektedir (Lemarchand, 1996, s. 10). Burundi'de krallık görevinde yer alan çoğu kişinin ganwa grubunun içerisinde bulunduğu bilinmektedir.

Ruanda ve Burundi'deki kimlik kategorilerinin sosyal statü veya toplumdaki sınıfsal yapı ile yakından ilintili olduğu söylenebilir. Jacquemin, Kinyarwanda dilinde Tutsi kelimesinin anlamının 'büyükbaş hayvan çobanı', Hutu kelimesinin ise 'çiftçi' veya 'yetiştirici' anlamlarına geldiğini belirtip bu

grupları birbirinden ayıran temel noktanın etnisite olmayıp meslek olduğunu iddia etmektedir (Jacquemin, 2015, s. 94). Vansina ise Tutsi kelimesinin büyükbaş hayvan çobanları tarafından 17. yüzyılın sonuna doğru, Hutu kelimesinin ise aynı dönemlerde kraliyet kurumlarında hizmetçileri tanımlamak amacıyla kullanıldığını öne sürmektedir (Vansina, 2004, s. 134-135). Ancak gruplar arasında çatışma yaratabilecek asıl gelişme sınıfsal ilişkileri yeniden düzenleyen hamı-yanaşma ilişkisinin hayata geçirilmesi ile olmuştur (Mamdani, 2001, s. 65). 17. yüzyılın sonuna doğru Ruanda'da uygulanmaya başlanan bu yanaşmacılık ilişkisinin farklı türleri vardır. Newbury hamı-yanaşma ilişkisinin umuheto, ubuhake ve uburetwa olarak üçe ayrılabilirliğini iddia etmektedir (Newbury, 1978, s. 18). Umuheto, yanaşmaların kendilerini koruma karşılığında hamilere büyükbaş hayvanları hediye vermeleri durumunda ortaya çıkmıştır. Hamiler daha sonra yanaşmaların kendileri için büyükbaş hayvan yetiştirmelerini talep etmişlerdir. Hamı-yanaşma ilişkisinin ilki olan umuheto'nun toplumsal düzeyde doğrudan bir çatışma yarattığı söylenemez. Ancak ubuhake ilişkisine bakıldığında iki taraf arasındaki toplumsal ilişkinin daha eşitsiz bir duruma dönüştüğünü ve mütəkabiliyet esasının bozulduğu görülmektedir. Umuheto ilişkisinde yanaşmalar topluluk (veya aile olarak) şeklinde umuheto sefîne bağlı iken ubuhake ilişkisinde topluluk üyeleri bireysel olarak hamı olan kişiye bağlı olmak durumundaydı (Mamdani, 2001, s. 65). Ubuhake zaman içerisinde büyükbaş hayvan sahibi olmayan kişileri de kapsamaya başlayıp ve yanaşmaların sahip olduğu hayvanlara keyfi bir şekilde el konulmasını kolaylaştırmıştır. Bu arada Hutu ailelerin ekip biçtiği arazilerin ubukonde denilen bir uygulama ile kral tarafından kraliyet kurumlarına yakın kişilere dağıtılması birçok Hutu ailenin işsiz kalmasına neden olmuştur. Bu uygulama hamı-yanaşma ilişkisinin üçüncüsü çeşidi olan uburetwa ile yakından bağlantılıdır. Mamdani, uburetwa ilişkisinin devreye girmesi ile taraflar arasındaki mütəkabiliyet ilişkisinin tamamıyla ortadan kalktığını ve böylece Hutuların toplumsal konumunun serfliğe indirgenliğini öne sürmektedir (Mamdani, 2001, s. 66). Benzer bir şekilde Vansina da uburetwa ilişkisi ile beraber Hutular ile Tutsiler arasındaki ilişkinin çatışmacı bir hal aldığını savunmaktadır (Vansina, 2004, s. 136). Arazileri elinden alınan Hutu nüfusunun başına idareci olarak atanan Tutsi tepe şefleri, Hutuların kendilerine işgücü sağlama zorunluluğunu getirmişlerdir. İki taraf arasındaki toplumsal ilişki sınıfsal yapının bir sömürü ilişkine dayandırılması ile daha çatışmacı bir hale gelmiş ve Ruanda'daki kraliyet gücü Tutsi iktidarına dönüşmeye başlamıştır.

Burundi'deki hamı-yanaşma ilişkisine bakıldığında Ruanda'dakine benzer eşit durumda olmayan iki tarafın mübadele ilişkisine dayanan bir hamı-yanaşma ilişkisi vardır. Bugabire diye adlandırılan bu ilişkide bir tarafta koruma talep eden yanaşma diğer tarafta bu korumayı sağlayabilecek genelde büyükbaş hayvan sahibi veya toprak sahibi varlıklı hamiler yer almaktaydı. Ancak bugabire'nin Ruanda'daki hamı-yanaşma ilişkilerinden farklılık arz ettiği yönleri de vardır. Lemarchand, Burundi'deki bugabire kurumunun zor ile kurulmadığını ve yanaşma durumundaki insanların dilediği zaman bu hamı-yanaşma ilişkisinden çıkabileceğini iddia etmektedir (Lemarchand, 1996, s. 12). Bu düşünceye göre kurulan hamı-yanaşma ilişkisi her iki tarafa da fayda getirdiği için hamiler yanaşmalardan aşırı taleplerde bulunmazdı çünkü onları kaybetme riskini göze alamazlardı. Böylece Burundi'deki bugabire kurumunun adaletli bir mübadele ilişkisini temel olarak aldığını ifade eden Lemarchand, bu şekildeki bir ilişkinin toplumsal uyum sağladığını iddia etmektedir (Lemarchand, 1996, s. 12).

Ruanda ve Burundi'deki kimlik kategorilerinin yapılanmasında önemli bir rol oynayan diğer bir etmen bu ülkelerin siyasi yapılarıdır. Her iki ülkede de kolonyal güçlerin bu ülkeleri sömürge haline getirmesinden çok önce örgütlü siyasi yapıların varlığından söz etmek mümkündür (Chretien, 2003, s. 25, 41-42; Newbury D. , 2001, s. 258). Ruanda'da kurulan krallık 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkmış ve iktidar gücü mwami olarak anılan kralın etrafında birleşmiştir (Vansina, 2004, s. 34). Merkezileşmiş bir güce sahip olan mwamiler halk tarafından kutsal olarak görülmüşlerdir. Ülkedeki iktidarın bütün kaynaklarının ve sembollerinin bu krallardan geldiğine inanılırdı (Lemarchand, 1970, s. 27). 19. yüzyıla gelindiğinde kraliyetteki merkezileşme süreci ivme kazanmış ve mwamiler'in baskıcı politikaları merkezi iktidara tehdit oluşturabilecek tarafların gücünü kısıtlamıştır. Burundi'deki sömürge öncesi siyasal yapıya bakıldığında merkezi bir iktidarı elinde tutan krallığın 1680 yılında kurulduğu bilinmektedir (Newbury D. , 2001, s. 283). 19. yüzyıla doğru Burundi krallığı içerisinde kralların otoritesi

artmasına rağmen Ruanda'dakine benzer hızlı ve güçlü bir merkezileşme sürecine rastlanmamıştır. Burundi'nin koloni öncesi siyasi sistemi, yereldeki güç merkezlerinin iktidarlarını belli ölçülerde koruyabildiği yarı özerk bölgelerin gevşek bir toplamı olarak ele alınabilir. Lemarchand, Ruanda krallarının kullandığı iktidar yetkilerinin despotik özellikler barındırıp bu ülkedeki mwamiler'in kralliyet topraklarında mutlak hâkim olduğunu iddia ederken Burundi'deki mwamiler'in iktidar gücü için eşitler arasındaki birinciden biraz daha fazla güçlü bir kral olduğunu öne sürmektedir (Lemarchand, 1970, s. 27).

Sonuç olarak sömürge öncesi dönemde her iki ülkede de kimlik grupları arasında katı ayrımların olmadığı ve kimlik-altı çeşitliliğin yaygın olduğu bir durum söz konusudur. Ayrıca kimlik grupları arasında geçişkenliğin sık olmasa da mümkün olduğu söylenebilir. Ancak sömürge öncesi dönemde Ruanda'daki durumun Burundi'ye göre belirgin farklılıklar gösterdiği söylenmelidir. Ruanda'da gruplar arasında kimlik temelli ayrımcı uygulamalar daha katı ve dışlayıcı iken Burundi'de kimlikler arasındaki farklılıklar toplumsal yapıyı bozacak seviyede olmamıştır. Diğer önemli farklılık ise yine Ruanda'da iktidar örgütlenmesinin Burundi'ye göre daha merkeziyetçi ve otoriter olmasıdır. Bu durum yerel ve bölgesel düzeyde merkezi otoriteyi denetleyecek ya da frenleyecek geleneksel mekanizmaların ortadan kaldırılması ile gruplar arası ilişkilerin iktidar politikalarından daha fazla etkileneceği anlamına gelmektedir. Bu iki ülke arasındaki önemli farklılıkların sömürge dönemindeki katı ve ayrımcı politikaların uygulanabilirliğinde ve doğurabileceği sonuçlar üzerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

2.2 Sömürge Dönemi (1899-1962)

Avrupalı güçlerin uyguladığı sömürge politikası etnik gruplar arasındaki ayrımları belirgin hâle getirmek suretiyle katılaştırmış ve böylece gruplar arasında kıyaslamalar yapılmasına imkân tanımıştır. Sömürge güçlerinin sömürge bölgesinde düzen oluşturma ve yönetimi kolaylaştırma amacıyla aldığı tedbirler etnik gruplar arasındaki ayrımların keskinleştirilmesine neden olmuştur. Sömürge öncesi dönemde belli belirsiz bir şekilde göze çarpan gruplar arasındaki farklılıklar sömürge yönetimi ile beraber artık bütün toplumu etkileyen kaçınılmaz etiketler haline getirilmiştir (Horowitz, 1985, s. 149). Ruanda ve Burundi'deki Alman ve Belçika sömürge yönetimleri bu duruma herhangi bir istisna oluşturmuyordu. Sömürge yönetimine girmeden önce bölgede yaşayan topluluklar arasındaki ilişki, siyasal sistem, sınıfsal yapı ve kimlik yapısı gibi çeşitli yönlerden kendine has nitelikler barındıran Ruanda ve Burundi devletleri, sömürge yönetiminin gelmesi ile beraber her alanda köklü değişimlere maruz kalmıştır. İki devlet 1890'lı yılların sonundan itibaren Alman Doğu Afrika yönetimine girmiş ve Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesinden sonra Belçika tarafından işgal edilmişlerdir. 1916 yılında Ruanda ve Burundi'yi sömürgeleştiren Belçika, Milletler Cemiyeti'nin manda sistemi sayesinde resmi anlamda 1921 yılında bu bölgenin idaresini devralmıştır. Ruanda ve Burundi bağımsızlıklarını resmi olarak ilan ettikleri 1962 yılına kadar Belçika sömürgesinin idaresinde kalmışlardır.

Sömürge döneminde Ruanda ve Burundi devletlerinin geleceğini doğrudan etkileyen en önemli gelişmelerden biri bu dönemde kimlik politikaları alanında yaşanan dönüşümlerdir. Hem Alman hem de Belçikalı sömürge yönetimleri Hutu, Tutsi ve Twalar grupları arasında kimlik anlamında kesin ayrımlar olduğuna inanıp bu ayrımların fiziksel görünüş üzerinden tanımlanabileceğini düşünmüşlerdir. Avrupalı keşiflerin Ruanda ve Burundi'deki gruplar ile ilgili gözlemlerinde gruplar arasında var olduğu iddia edilen fiziksel görünüş farkları önemli bir yer tutar. Bu gözlemlere göre Hutular kısa boylu, tıknaz ve güçlü bir yapıya sahip, Tutsiler uzun boylu, zayıf ve ince bir bedene sahip, Twalar ise hem Hutu hem de Tutsilerden daha kısa olup, yuvarlak bir kafaya sahip, geniş burunlu ve kısa ayaklara sahiptirler (Newbury D. , 2001, s. 258). Örneğin, 1900'lerin başında Ruanda'da çalışmalar yürüten Alman bir antropolog, Hutular ile Tutsiler arasında 12 cm boy farkı olduğunu iddia etmiş, Fransa merkezli bir kuruluş adına bölgede incelemeler yapan başka bir araştırmacı iki grup arasında en az 10 cm boy farkı olduğunu öne sürmüştür (Mamdani, 2001, s. 44). Chretien ise sömürge döneminin sonlarına doğru bölgeyi gezen Belçikalı bir doktorun yazılarında şu ifadelerle rastladığını ifade etmektedir: "Tutsiler lord ırkına ait, 190 cm boya sahip, ince ve zayıf yapıda, düzgün bir buruna sahip, ince dudaklı insanlardır. Hutular ise Afrika'daki diğer tüm

zencilerin sahip olduğu sıradan fiziksel niteliklere sahip, çocuksu, sıkıcı ve tembel insanlar olup serfler grubunu oluşturmaktadır” (Chretien, 2003, s. 72). Prunier de bölgeye giden Avrupalıların Tutsi tanımlamalarına göz atıldığında ‘derilerinin siyah olması dışında diğer zenciler ile hiçbir ortak yönlerinin olmadığı’ ve ‘Tutsilerin zenci olmak için fazla iyi oldukları’ şeklinde ifadelerin yer aldığını belirtmektedir (Prunier, 1995, s. 6).

Bölgedeki grupların kimlikleri tanımlanmaya çalışılırken fiziksel özellikler üzerinden yapılan vurgunun en önemli nedeni o dönemde özellikle sömürge yönetimi, kiliseye bağlı misyonerler ve bazı yerel seçkinler tarafından desteklenen kimlikler ile ilgili mitlerdir. Bu mitlerden en önemlisi Hamitik Hipotezidir. Bu hipoteze göre Hamitik ırk, Kafkas bir ırka mensup olup Afrika kıtasına getirilen neredeyse bütün önemli gelişmelerin arkasında yer almaktadır. Dolayısıyla bu iddiaya göre Afrika’nın modern tarihi aynı zamanda bu üstün Hamitik ırkın tarihinden ibarettir (Sanders, 1969, s. 521). Bu hipotezin temelleri dini kaynaklar ile desteklenmeye çalışılmıştır. Nuh’un en genç oğlu olan Ham’ın ilk olarak İncil’in 5. bölümünde geçtiğini belirten Sanders, Ham’ın babası tarafından lanetlenip ‘hizmetçilerin hizmetçisi olması’ şeklinde cezalandırıldığını ifade etmektedir (Sanders, 1969, s. 521). Mamdani ise Ham’ın babası tarafından lanetlenmesinin İncil’de şu şekilde geçtiğini ifade etmektedir: “Ham babası Nuh’u sarhoş, sersem ve çıplak bir şekilde yere uzanmış görür ve babasını küçük görür. Nuh’un diğer oğulları babalarının çıplaklığını örtüp, gözlerini başka yönlere çevirirken, küçük oğlu Ham gözlerini babasına dikmişti. Bu olay üzerine Nuh’un oğulları Shem ve Japhet’in soyları kutsanırken, Ham’ın soyu lanetlenmiştir” (Mamdani, 2001, s. 80). Ham’ın soyunun ‘siyah’ olarak lanetlenmesi ile ilişkili İncil’de herhangi bir ibare yer almazken, siyah olarak lanetlenmenin ilk defa Yahudilerin sözlü geleneklerinde yer aldığı ve M.S. yaklaşık 6. yüzyılda Babylonian Talmud’da yer aldığı öne sürülmektedir (Sanders, 1969, s. 521-522; Mamdani, 2001, s. 80). Hamitik Hipotezi, zencilerin Ham’ın soyunun devamı olup Nuh tarafından lanetlendiklerini ve derilerinin siyah olmasının da bu lanetlenmenin işareti olduğunu iddia etmektedir (Sanders, 1969, s. 523). Bu hipotez Ruanda ve Burundi’ye giden Avrupalılar tarafından benimsenmiş ve bölgedeki önemli bütün gelişmelerin diğer gruplardan üstün bir ırk olduğu düşünülen Tutsilerin çabasıyla meydana geldiğine inanılmıştır. İki ülkedeki Hutular, Tutsiler ve Twalar hakkında ortaya atılan mitler Alman ve Belçikalı sömürge yöneticileri tarafından bilimsel doğrular olarak kabul edilmiş ve bu mitler sömürge devletlerinde uygulanan politikalarda önemli bir rol oynamıştır (Prunier, 1995, s. 9).

Avrupalı sömürge yönetimlerinin iki ülkede yaşayan grupları tanımlamaya çalışırken gruplar arasında hiyerarşik bir ilişkiyi öngören bakış açısı, toplumda gruplara verilen siyasi rollerin dağılımında etkili olmuştur. Sömürgecilerin bakış açısına göre ‘Tutsiler kültürel olarak akıllı, zarif ve korkusuz; Hutular ise ahmak, çirkin ve ödle oldukları için doğal olarak Tutsiler yönetmek, Hutular ise yönetilmek için doğmuştur’ (Lemarchand, 1970, s. 43). Kadende-Kaiser ve Kaiser de Alman sömürge yöneticilerin bölgedeki gruplar hakkındaki bakış açılarında ‘Tutsilerin doğuştan yönetici, kurnaz ve aristokrat kişiler olarak var olduğu, Hutuların ise efendileri olarak gördükleri Tutsilerden korkan yabani işçiler olduğu’ şeklinde ifadelerin olduğunu öne sürmektedir (Kadende-Kaiser & Kaiser, 1997, s. 32). Neden hem Ruanda hem de Burundi’de çoğunluğu oluşturan Hutuların sömürge yönetimi tarafından dışlandığı ve sayısal olarak azınlıkta olan Tutsilerin iktidara ortak edildiği önemli bir soru haline gelmektedir. İlk başta yukarıda da söz edilen Hamitik Hipotez gibi mitlerin sömürge yönetimi üzerinde etkili olduğunu söylenebilir. Ancak Batılı sömürge yönetimlerinin genel olarak monarşik, otoriter ve merkezîyetçi yönetimleri tercih etmesi (Braathen, Boas, & Saether, 2000, s. 7) ve Tutsilerin bu anlamda sömürge öncesi dönemden itibaren krala yakın bir pozisyonda olmaları gözden kaçırılmaması gereken bir noktadır. Kralın iktidar üzerinde var olan bütün geleneksel denetleme ve dengeleme mekanizmalarının ortadan kaldırılması pahasına da olsa sömürgecilerin ülke yönetiminde daha kolay bir şekilde söz sahibi olmak ve işleri daha kolay bir şekilde yürütmek amacıyla bu yolu tercih ettiği görülmektedir. Bu düşünce biçiminin bölgedeki hayatta karşılığı sömürge yöneticilerinin Tutsileri devletin bütün alanlarında öncelikli bir konuma getirmesi ve diğer grupları ayrımcılığa uğratması şeklinde gerçekleşmiştir. Nitekim 1950 yılında Ruanda ve Burundi’deki önemli devlet kadrolarında yer alan kişilerin ait olduğu grupları gösteren Tablo 1 bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Tutsilerin iki ülkedeki toplam nüfusa oranı %15’leri geçmemesine rağmen devletin üst

kademelerinde %90'ları geçen düzeylerde yer alması sömürge döneminde bilinçli olarak bu grubun kayınılmasını göstermektedir.

Tablo 1. 1950 yılında Ruanda-Urundi'de Yönetici Kadrolardaki Kişilerin Etnik Dağılımı

Etnik Dağılım						
	Tutsi		Hutu		Toplam	
İdari Ofis	Toplam	%	Toplam	%	Toplam	%
Alt Şefler	1050	95.5	50	4.5	1100	100
Üst Şefler	81	98.8	1	1.2	82	100
Bölgesel Meclis	237	80.8	56	19.2	293	100
Üst Meclis	61	92.4	5	7.6	66	100
İdari Yardımcılar	284	67	122	33	406	100
Alt Şefler Konseyi → Üst Şefler Konseyi → Bölgesel Meclis → Üst Meclis						

Kaynak: J.J.Maquet ve M.d'Hertefelt'in 1959'dan akt. Lemarchand (1970, s. 82).

Kamu kurumlarındaki olanakların kullanılmasında Tutsilere ayrıcalık tanınması devletin eğitim politikasında da önemli bir yer tutmuştur. Öyle ki birçok okula sadece Tutsi kökenli kişilerin çocukları kabul edilmekteydi. Örneğin, 1925 yılında Nyanza şehrinde yer alan Ecole pour Fils de Chefs isimli devlet okulunda eğitim gören 349 öğrencinin tamamı Tutsilerden oluşmaktaydı. Yine 1928 yılında Burundi'nin Muramvya şehrinde bir devlet okulunda okuyan 170 öğrenciden sadece 53'ü Hutu kökenli kişilerin çocuklarından oluşuyordu (Lemarchand, 1970, s. 75). Mamdani, birçok okulun Tutsi dışındaki gruplara kapalı olması ve devlet okullarına girme olanağı bulabilen Hutu kökenli öğrencilerin de daha düşük bir eğitim kalitesi ile karşılaşmasından yola çıkarak Belçika idaresindeki eğitim politikasının 1930'lardan sonra ırksal bir ayrımcılığa dayandığını iddia etmektedir (Mamdani, 2001, s. 89-90). Eğitim politikası üzerinden yapılan ayrımcılıklar, Ruanda ve Burundi devletlerinin geleceğinde önemli idari ve siyasi mevkilere kimlerin getirileceğini doğrudan etkilediği için kilit bir rol oynamıştır.

Sömürge güçlerinin Ruanda ve Burundi devletlerini merkezi bir hale getirme faaliyetleri iki ülkenin geleneksel yapısı üzerinde olumsuz etkilerde bulunmuştur. Özellikle Belçikalı sömürge yönetimi son derece merkezi olan bir devlet aygıtı ve etkili olan bir bürokratik sistem oluşturmak için çaba harcamıştır (Kadende-Kaiser & Kaiser, 1997, s. 34). Belçika yönetiminin 1926 yılında yaptığı değişikliklerden önce Ruanda'da yönetim anlamında üçlü bir mekanizma mevcuttu. Bu üçlü mekanizmaya göre ülkedeki meralardan ve otlaklardan sorumlu şefler Tutsi kökenli, arazilerden sorumlu şefler Hutu kökenli ve halktan sorumlu olan şefler ise Tutsi kökenliydi (Mamdani, 2001, s. 90). Ruanda'daki bu üçlü mekanizma idare anlamında etnik gruplar arasında bir denge işlevi sağlıyordu. Ancak idari kurumların daha etkili ve verimli

çalışması amacıyla bu üçlü mekanizma kaldırılmış ve merkezi yönetimin kontrolünde daha hızlı karar alıp uygulayan bir sisteme dönüştürülmüştür. Yerel ve özerk yetkilere sahip olan bölge şefliklerin gücü ve sayısı Belçika sömürge yönetimi tarafından azaltılmıştır (Lemarchand, 1996, s. 43). Devlet idaresinin merkezileştirilmesi sömürge yönetimince uygulanan ayrımcı politikaların daha kolay ve hızlı bir şekilde hayata geçmesini sağlamıştır. Merkezileştirilen devlet yönetimi daha hızlı bir şekilde Tutsileştirilmiş ve toplumdaki Hutu çoğunluk daha kolay bir şekilde ötekileştirilmiştir. Fakat devlet aygıtının daha merkezi bir yapıya kavuşturulma çabalarının Ruanda'da daha etkili ve başarılı olduğu görülürken Burundi'de bölgesel ve yerel güçlerin tepkisi nedeniyle aynı başarı ve etkinlik yakalanamamıştır (Lemarchand, 1970, s. 62).

Sömürge döneminde Hutu, Tutsi ve Twa kimliklerinin inşa süreçlerine bakıldığında 1930'lardan itibaren bu gruplar arasındaki ilişkiler katı ve uzlaşmaz bir şekilde kurulmuş ve bu şekildeki inşa süreçlerinin sonucunda gruplar arasında çeşitli şiddet vakaları ortaya çıkmıştır. Hamitık Hipotezi bu grupları ırksal kategoriler olarak ele almış ve sömürge idarecileri bu hipotezin ortaya attığı ırksal üstünlük iddialarını ideolojiden kurumsal bir gerçekliğe dönüştürmüştür (Mamdani, 2001, s. 88). Bu gerçeklik öncelikle sömürge yönetimi ile işbirliği içerisinde olan Tutsiler tarafından kabul edilmiş ve daha sonra bütün toplumsal grupları etkilemiştir. Tutsiler kendi ırksal üstünlüklerini doğal bir durum olarak göstermek için geçmişi yeniden kurgulamaya başlamışlardır. Örneğin, Alexis Kagame'nin Tutsilerin ön plana çıkarıldığı ve onların iktidarını meşrulaştıran bir Ruanda tarihi yazması kimlik inşasında etkili olmuştur (Buckley-Zistel, 2006, s. 104). Geçmiş kurgulamak ve yeniden üretmek üzerine kurulu bu stratejiyi Hutu ve Twarlar da izlemişlerdir. Ayrımcılığa uğrayan bu iki grup Tutsilerin ülkelerini işgal eden yabancı bir göçmen güç olduğunu iddia edip kendilerinin Ruanda ve Burundi'nin asıl sahipleri ve yerlileri olduğunu öne sürmüşlerdir (Buckley-Zistel, 2006, s. 104). Bu durum, Hutuların 1950'li yılların sonundaki bağımsızlık sürecinde neden etnik kimlik temelli bir siyasi stratejiye başvurduklarını da açıklamaktadır. Çünkü etnik kimlik hem sömürge yönetimine hem de Tutsilere karşı bir tepki olarak Hutu yöneticiler tarafından öncelenmiştir. Böylece etnik kimlik temelli siyasi politikaların kolay bir şekilde meşrulaştırılabileceği planlanmıştı. ırksal üstünlük iddialarının pratikte uygulamaya konulmasının önemli bir örneği ise 1933 yılında Ruanda'da gerçekleştirilen resmi nüfus sayımında grupların tanımlanmasında meydana gelmiştir. Bu nüfus sayımında gruplara resmi kimlik kartları dağıtılmış ve Ruanda'da yaşayan herkesin bir grup ile özdeşleşmesi zorunlu hale getirilmiştir. Ancak insanların hangi kistaslar temel alınarak Hutu, Tutsi ve Twa diye tanımlandığı ve kimlik kartları verildiği tartışmalı bir konu olarak kalmıştır. Fiziksel görünüş, kilisenin sağladığı sözlü bilgiler, sahip olunan büyükbaş hayvan sayısı gibi çeşitli kistaslar tartışılrsa da bu konuda tutarsızlıkların mevcut olduğu bilinmelidir (Mamdani, 2001, s. 99).

2.3 Sömürge Sonrası Dönem (1962 sonrası)

Sömürge döneminin son yıllarında hem Ruanda'da hem de Burundi'de nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hutular, Tutsi destekli Belçika sömürge yönetimine karşı örgütlenmeye başlamışlardır. Hutuların oluşturduğu toplumsal muhalefet kısa sürede şiddetli bir mücadeleye dönüşmüştür. İktidar için verilen bu mücadele Ruanda'da monarşinin yıkılması ve gücün Hutu çoğunluğuna geçmesi ile sonuçlanırken Burundi'de monarşi ayakta kalmış ve iktidar el değiştirmemiştir. 1962 yılında bağımsızlığa kavuşan iki ülkede de özellikle Hutular ve Tutsiler arasında çatışmacı bir hâle dönüşmüş ilişkiler siyasetin odağında yer almaya devam etmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında bu iki grup arasındaki siyasi rekabet, etnik kutuplaşma ve şiddet vakaları eş zamanlı olarak artmıştır. Ortaya çıkan şiddet olayları kimliklerin daha katı ve dışlayıcı bir şekilde inşa edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Belçika yönetiminin Ruanda ve Burundi'den çekilmesi ile beraber siyaset alanı ve imkânları birbiriyle rekabet halinde olan toplumsal gruplara kalmıştı. Dekolonizasyon sürecini yaşayan devletlerde sömürge hâkimiyetinin sona ermesi ile beraber yeni kurulan devletin kime ait olduğu tartışması, daha önce hasıraltında tutulan etnik farklılıkların ortaya çıkması ile beraber alevlenmiştir (Horowitz, 1985, s. 4). Bağımsızlık mücadelesi aynı zamanda etnik ayaklanmalara dönüşen bir süreci beraberinde getirmiştir.

Ancak siyasetin şiddet araçlarını da içerecek şekilde etnik kimlikler üzerinden yapılması çoğulcu bir demokratik alanın açılmasına izin vermemektedir. Mamdani, Ruanda'da iktidara gelen Hutuların sömürge döneminde Hutulara uygulanan ayrımcı ve ırkçı uygulamaları ortadan kaldırdığını ancak siyasal alanını Hutu dışındaki gruplara kapattığını belirtmektedir (Mamdani, 2001, s. 134). Sömürge dönemindeki Ruanda için 'Tutsi devleti' ifadesini kullanırsak bağımsızlık sonrası devlet için de 'Hutulaşan devlet' ibaresini kullanmak yerinde olur. Burundi'de bağımsızlık sonrası ilk yıllarda ganwa kökenli kral iktidarı elinde bulundurduğu için Ruanda'daki duruma benzer bir şiddet sarmalı yaşanmamıştır. Çünkü iktidarı temsil eden kral, güç mücadelesinde diğer gruplar arasında bir denge unsuru sağlayabiliyordu. Fakat bu denge çok uzun sürmedi. Ruanda'da kendilerine siyaset alanı bulamayan on binlerce Tutsi vatandaş sığınmacı olarak Burundi'ye göç etmekteydi. Ruanda'daki kimlik temelli ve şiddet içeren siyaset mücadelesi Burundi'deki toplumsal grupları da etkilemekteydi. 1965 yılında başbakan olarak seçilen ve Hutu kökenli olan Pierre Ngendandumwe görevine başladıktan üç gün sonra Ruandalı bir Tutsi mülteci tarafından yapılan saldırı sonucu öldürüldü. Aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde mecliste çoğunluğu Hutuların desteklediği siyasi parti kazanmasına rağmen kral tarafından atanan başbakan ganwa kökenli biri olmuştur (Stapleton, 2017, s. 68). Hutuların çoğunlukta olduğu meclisin ve yerel idari birimlerin yetkilerinde kısıtlanmaya gidilmesi 1965'in Ekim ayında askerlerden oluşan bir grubun başbakanın evine ve kralın sarayına saldırı düzenlemesine neden olmuştur. Bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, kral panik içerisinde ülkeyi terk etmiştir (Lemarchand, 1996, s. 71). Başarısız darbe girişiminden sonra Hutu vatandaşlar üzerindeki siyasi baskı artmış, Hutu siyasi liderlerin çoğu tutuklanmış ve binlerce Hutu vatandaş yaşanan şiddet vakalarında öldürülmüştür. Askeri darbeyi bastıran Michel Micombero liderliğinde Burundi'de cumhuriyet kurulmuş ve Tutsi ağırlıklı bir hükümet kurularak iktidardaki siyasi parti hariç diğer siyasi parti ve örgütler yasaklanmıştır (Stapleton, 2017, s. 69).

Ruanda ve Burundi devletleri 1960'ların sonundan itibaren iktidarlarını sağlamlaştırmak için etnik temelli ayrımcı politikalar izlemekten, baskıcı ve otoriter bir yönetim sergilemekten ve zaman zaman toplumsal gruplardan gelen muhalefeti susturmak için şiddete başvurmaktan geri durmamıştır. Prunier, 1962-1973 yıllarında Gregoire Kayibanda'nın iktidarda olduğu Ruanda'daki Hutu cumhuriyetinin kraliyet yönetimine benzediğini, Başkan Kayibanda'nın ise Hutuların mwamisi gibi davrandığını iddia etmektedir (Prunier, 1995, s. 57). Lemarchand ise bu dönemdeki Ruanda'nın Jakoben özellikler taşıdığını, Kayibanda'nın terör yoluyla muhalefeti bastıran bir tavır sergilediğini öne sürmektedir (Lemarchand, 1970, s. 255). Tutsilere yönelik 1950'lerin sonundan itibaren başlayan şiddet olaylarında 1964 yılı itibarıyla en az 10 bin Tutsinin öldürüldüğü ve yaklaşık 300 bin Tutsinin de komşu ülkelere mülteci olarak sığındığı tahmin edilmektedir (Lemarchand, 1970, s. 225; Prunier, 1995, s. 62). Ülkeden kaçan Tutsiler Ruanda'nın baskıcı Hutu rejimi tarafından devamlı bir tehdit olarak algılanmış, ülkede yaşamaya devam eden Tutsiler ise siyasal alandan tamamiyle izole edilmiş ve birçok yönden ayrımcılığa maruz kalan vatandaşlar olarak kalmıştır (Mamdani, 2001, s. 135). Burundi'de ise aynı dönemlerde otoriter bir askeri yönetim sergileyen Tutsi yanlısı Micombero hükümeti, siyasal alanda Hutuları kalıcı bir tehdit olarak görmekteydi. Öyle ki 1969 yılında Hutulardan oluşan bir grubun kendisine darbe yapacağı söylentisi üzerine harekete geçen Micombero, devlet kurumlarında görevli birçok Hutu vatandaşı görevden atmış, bazı Hutulara idam cezası verilmiştir. 1972 yılının ilk aylarında komşu ülkelerde mülteci durumunda olan bazı Hutular silahlanıp Burundi'ye saldırmaya başlayınca Micombero sıkıyönetim ilan edip Hutulara yönelik büyük bir askeri operasyona girişmiştir (Stapleton, 2017, s. 70). 'Hutuları öldürmek ülkedeki tüm Tutsilerden beklenen bir vatandaşlık görevidir' gibi bir bakış açısının hâkim olduğu askeri operasyon kısa süre içerisinde bir katliam haline gelmiş ve 1972 yılının Ağustos ayı itibarıyla yaklaşık 200 bin insanın öldürüldüğü bir soykırıma dönüşmüştür (Lemarchand, 1996, s. 98-104).

Her iki ülkedeki kimlik temelli politikalar, Hutu ve Tutsi kimliklerinin katı ve birbirini dışlayacak şekilde inşa edilmesine neden olurken yaşanan şiddet vakaları bu inşa sürecini olumsuz anlamda bir adım daha ileri götürerek bu kimliklerin birbirine düşman olacak şekilde kristalleşmesine neden olmaktadır. Şiddetin aktif bir rol oynadığı bu inşa süreci sonucunda Hintjens'in ifadesiyle 'kimlikler bir bıçak haline gelmektedir' (Hintjens H., 2001, s. 25). Hutu, Tutsi ve Twa gruplarına aidiyet hissedilen sıradan vatandaşlar

kimlik inşa süreçlerinden etkilendiği ve bu inşa süreçlerinde doğrudan aktif bir rol alabildiği için gruplar arasında yaşanan çatışmalar daha şiddetli olabilmektedir. Çünkü dışlayıcı ve düşmanca inşa edilen kimlikler birbirlerinin varlığına ölümcül bir tehdit olarak algılanmaktadır. 1959-1964 yılında Ruanda'daki Tutsilere yönelik saldırılar ile 1972'de Burundi'deki Hutulara yönelik katliam çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır. İki olay da iktidarda olan grup diğer grubu kendi varlığına tehdit olarak gördüğü için en etkili çözüm olarak diğerinin bütünüyle yok edilmesini ve bu amaçla şiddetin temel bir araç olarak kullanılmasını savunmuştur (Lemarchand, 1996, s. 101). Benzer bir tablo, 1990'lardan itibaren başlayan yoğun şiddet vakalarında hem Ruanda hem de Burundi'de görülmektedir.

Ruanda ve Burundi'de 1970'ler ve 1980'ler iktidarı ele geçirmek için yaşanan askeri darbelere ve gittikçe daha baskıcı politikalar izleyen otoriter liderlerin politikalarına sahne olmuştur. Ruanda'da 1973 yılında askeri bir darbe ile iktidara gelen Juvenal Habyarimana ülkeyi 21 sene boyunca Hutu çoğunluğunun çıkarlarını önceleyen politikalar izleyerek yönetmiştir. Mamdani, Habyarimana'nın iktidarda olduğu 1980'ler boyunca resmi çevrelerde artık Hutu ve Tutsilerden bahsedilirken 'ırk' yerine 'etnisite' kelimesinin kullanıldığını ifade etmektedir (Mamdani, 2001, s. 140). Bu durumun temel nedeni iktidarın artık ulusal bir Hutu ideolojisini benimsememesi ve Tutsi vatandaşlarının bir önceki iktidar döneminde maruz kaldıkları ayrımcı politikalarının bir kısmının ortadan kaldırılmasıdır. Hutular Ruanda'nın siyaset alanında halen temel aktör olarak yer alırken Tutsiler de sınırlı bir şekilde bu alana erişim sağlamaya başlamışlardır. Burundi'de 1972 yılında yaşanan katliamdan sonra Micombero hükümeti eleştirilere maruz kalmış ve 1976 yılında kuzeni Jean-Baptiste Bagaza liderliğindeki bir grup asker tarafından gerçekleştirilen darbe ile iktidardan düşürülmüştür (Bundervoet, 2009, s. 360). Burundi'de ulusal birliği sağlama vaadi ile göreve başlayan Bagaza toplum üzerindeki devlet baskısını arttırıp, Tutsi hegemonyasını kuvvetlendirmiştir. Özellikle Hutuların siyasal alandaki varlığının kısıtlanması ve devlet kurumlarında etnik ayrımcılık yapılması yönündeki eleştirilere Bagaza resmi olarak etnik kimliklere referans vermeyi yasaklayarak cevap vermiştir (Lemarchand, 1996, s. 107). Askeri bir darbe ile iktidara gelen Bagaza yine askeri bir darbe ile 1987 yılında iktidardan uzaklaştırılmıştır. Selefini yolsuzluk, etkisiz bir bürokrasi oluşturma, nepotizm ve devleti aşırı merkezileştirme ile suçlayan yeni lider Pierre Buyoya, tamamı Tutsi kökenli kişilerden oluşan yönetim kadrosu ile ülkede normalleştirmeyi sağlama sözü vermiştir (Lemarchand, 1996, s. 117). Ancak ülkede beklenen normalleşmenin aksine 1988 yılının ilk aylarında Hutular ile Tutsi idareci ve askerler arasındaki yaşanan gerilimler yoğun şiddet vakaları ile sonuçlanmıştır. Çoğunluğunu Hutu vatandaşlar oluşturmak üzere yaşanan şiddet olaylarında 15 bin ile 50 bin arasında insanın öldüğü tahmin edilmektedir (Reyntjens, 2016, s. 8).

1990'ların başında Ruanda ve Burundi'de demokratikleşme ve liberalleşme yönünde çeşitli adımlar atılmış ancak etnik gruplar arasında yaşanan yoğun şiddet vakaları artmaya devam etmiştir. Burundi'de 1993 yılında demokratik ve şeffaf bir şekilde yapılan başkanlık seçimlerinde Hutuların desteklediği aday Melchior Ndadaye oyların %64.75'ini alarak ülkenin yeni başkanı olmuştur (Reyntjens, 2000, s. 11). Aynı yıl yapılan parlamento seçimlerinde Hutuların desteklediği siyasal parti oyların %71.4'ünü alarak mecliste çoğunluğu sağlamayı başarmıştır. Seçim sonuçları, iktidarı baskı ve zor ile elinde bulunduran Tutsi seçkin grubunun halkın az bir kesiminin desteğine sahip olduğunu ve ülkenin etnik olarak kutuplaştığını göstermiştir. Başkan Ndadaye göreve başladıktan yaklaşık dört ay sonra askeri bir darbe sonucunda öldürülmüş ve bu olay ülkede Hutular ile Tutsiler arasında yeni bir şiddet döngüsünün başlamasına neden olmuştur. Birleşmiş Milletlerin Nüfus Fonu verilerine dayanılarak yapılan bir tahmine göre askeri darbeden hemen sonraki iki buçuk ayda yaklaşık 116 bin insan öldürülmüştür (Bundervoet, 2009, s. 361). Burundi'deki şiddet vakaları 1990'ların sonuna kadar devam etmiştir. Ruanda ise 1994'te 20. yüzyılın en korkunç soykırımlardan birine sahne olmuştur. 1990'ların ilk yıllarından itibaren Tutsi mültecilerin oluşturduğu ve Paul Kagame'nin liderliğini yaptığı Ruanda Yurtsever Cephesi (RPF) ile Ruanda ordusu arasında yaşanan şiddetli çatışmalar belli aralıklarla devam etmiştir. 6 Nisan 1994'te Ruanda ve Burundi devlet başkanlarını taşıyan bir uçağın Kigali'ye iniş yapacağı sırada düşürülmesi ve bütün yolcuların hayatını kaybetmesi Ruanda'da Hutu milis güçlerinin ve ordunun etnik bir soykırıma girişmesi ile sonuçlanmıştır. Yaklaşık yüz gün içerisinde en az 800 bin insanın öldürüldüğü tahmin edilen soykırım,

RPF'nin başkent Kigali'yi işgal edip iktidarı eline alması ile sonlandırılabilmiştir.

1990'larda yaşanan yoğun şiddet olaylarından sonra Ruanda ve Burundi farklı kimlik politikaları izlemeye başlamışlardır. Soykırım sonrası Ruanda'da iktidara gelen RPF yöneticileri çatışmanın kaynağı olarak gördükleri bütün etnik kimlikleri yasaklama yoluna gitmişlerdir. Bu yöneticilere göre Hutu, Tutsi ve Twa kimlikleri sömürge döneminde yaratılmış ve siyasal alanda sürekli olarak rekabet, düşmanlık ve istikrarsızlık yaratmıştır (Vandeginste, 2014, s. 267). RPF Hutu, Tutsi ve Twalar arasında hiçbir etnik farklılığın olmadığına çünkü bu grupların aynı dili konuştuklarını, aynı kültürü paylaştıklarını ve aynı tepelerde yaşadıklarını iddia etmişlerdir (Mamdani, 2001, s. 57). Burundi'deki kimlik politikası ise etnik kimlikleri yasaklamak ya da bastırmak yerine bunların toplumsal bir gerçeklik olduğunu kabul etmek ve bu anlayışa uygun bir altyapı hazırlamak şeklinde olmuştur. Hutu, Tutsi ve Twaların şiddeti dışlayacak bir anlayışla demokratik kurallara uygun olarak siyasal ve diğer kamusal alanlarda temsil edilmesini garanti altına alacak kurumsal bir çerçeve oluşturulmuştur. Parlamentoda, hükümet kabinesinde, kamu kurum ve kuruluşları gibi kamusal alanlarda etnik gruplara ve kadınlara çeşitli temsil kotaları getiren bu sistem toplumda dengeli ve çoğulcu bir yapının oluşturulması yoluyla çatışma ihtimalinin ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır (Reyntjens, 2016, s. 68-69; Vandeginste, 2014, s. 268).

3.Karşılaştırma ve Analiz

Benzer özellikleri ele alındığında ikiz ülkeler olarak nitelendirilebilecek olan Ruanda ve Burundi, kimlik temelli şiddet vakaları söz konusu olduğunda belirgin farklılıklara sahiptirler. Ruanda'daki çatışmalar Burundi'dekilere göre daha şiddetli ve yoğun bir şekilde meydana gelmiş ve sıradan insanların şiddet vakalarındaki katılımının Ruanda'da daha yüksek olduğu görülmüştür (Mann, 2005, s. 472; Straus, 2004, s. 93; Hintjens H. , 2008, s. 22). İki ülke arasında böyle bir farklılığın ortaya çıkmasındaki temel nedenler Ruanda'da gruplar arası eşitsiz ilişkilerin daha ayrımcı ve dışlayıcı kimlik inşa etme süreçlerini beraberinde getirmesi ile devlet yapısının daha merkezi bir nitelik taşımasıdır. Bu temel farklar sömürge öncesi dönemden başlamak üzere sömürge döneminde daha belirgin bir hale gelmiş ve sömürge sonrası dönemde ise şiddet vakalarının başlıca sebepleri haline gelecek bir düzeye ulaşmışlardır. Nüfus yoğunluğunun fazla olduğu ve dolayısıyla gruplar arası daha yakın temasın olduğu toplumlarda üzerinde anlaşmazlık çıkılabilecek meselelerin sayısı arttığı için şiddet riski artmaktadır (Gartzke & Gleditsch, 2006, s. 59). Ancak Ruanda ve Burundi örneklerinde iki ülke arasında gruplar arasındaki bir arada yaşama bakımından anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır.

İki ülke arasındaki bu temel farklılıklar sömürge ve sömürge sonrası dönemlerde daha belirgin bir hale gelmişse de sömürge öncesi dönemde de bu farklılıklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Örneğin, sömürge öncesi Ruanda'da Hutu, Tutsi ve Twa kimlikleri 17. yüzyılın ortalarından itibaren hami-yanaşma ilişkisinin kurumsallaşması ile beraber sınıfsal bir nitelik kazanmışlardır. Daha öncesinde bölge, klan ve akrabalık ilişkisi bu kimlikler üzerinde belirleyici olurken umuheto, ubuhake ve uburetwa gibi kurumların yaygınlaşması ile hami ve yanaşma arasındaki ilişki sömürüye dayalı sınıfsal bir ilişkiye dönüşmüştür. Fakat aynı dönemlerde Burundi'de Hutu, Tutsi ve Twalar arasındaki ilişki bölgesel bir nitelik taşımaya devam etmiştir. Burundi'de uygulamaya konulan bugabire kurumu her ne kadar bir hami-yanaşma ilişkisini içerse de ekonomik sömürüye dayalı olmaması nedeniyle gruplar arasında hiyerarşik bir ilişki oluşturmamıştır.

Sömürge öncesi siyasi örgütlenme biçimlerinin sömürge sonrası yaşanan etnik şiddet vakaları üzerindeki etkili olduğu kabul edilse de bu etkinin hangi yönde olduğu tartışmalıdır. Subhasish Ray, örneğin, İngiltere'nin eski kolonisi olan 33 ülke üzerinden yaptığı araştırmasında sömürge öncesi devlet yapısındaki merkezleşmenin sömürge döneminde etkisinin azaldığını ancak sömürge sonrası dönemde bu merkezleşmenin şiddet vakalarının artmasına neden olduğunu iddia etmektedir (Ray, 2019, s. 417). Fearon ve Laitin ise sömürge döneminde yaşanan çatışmaların sömürge sonrası dönemdeki şiddet vakalarının

yoğunluğunu arttırdığına vurgu yapmaktadır (Fearon & Laitin, 2014, s. 24). Ruanda ve Burundi vakalarında sömürge öncesi dönemde Ruanda'nın Burundi'ye kıyasla çok daha merkezi bir siyasi örgütlenmesinin olduğu görülmektedir. Bu merkezi yapı Alman ve Belçika sömürge yöneticilerinin var olan merkezi siyasi yapılar üzerinden daha kolay bir şekilde etnik politikalar uygulamalarına neden olmuştur. Sömürge döneminde ise zaten merkezi olan Ruanda siyasi yapısı daha da otoriter bir yapıya büründürülmüştür. Bu durumun sömürge sonrası şiddet vakalarını arttırdığı söylenebilir. Çünkü aşırı merkezileştirilmiş bir otoriter yapıya sahip olan devlet aygıtı kontrol etmek Ruanda'daki etnik kimlik politikaları izleyen siyasi gruplar için bir adeta bir ölüm kalım savaşına dönüşmüştür. Kazananın her şeyi aldığı kaybedenin ise her şeyi kaybettiği bir siyasi sistem oluşmuştur. Bağımsızlık sonrası Ruanda'da devlet aygıtını Tutsilerden arındırıp Hutulaştırmaya çalışan yeni siyasi seçkinler bu durumun farkında olduğu için siyasi rakip olan Tutsi siyasi seçkinleri bir güvenlik tehdidi haline getirmek için yoğun çaba sarf etmişlerdir. Burundi'de ise sömürge öncesi dönemde siyasi iktidarın Ruanda'daki kadar merkezi bir yapıda olmadığı, sömürge döneminde de aşırı merkezi bir yapıya bürünmediğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla farklı etnik gruplar sömürge sonrası dönemde devlet aygıtı üzerinde bir Ruanda'dakine benzer şiddet vakalarının yoğun bir şekilde yaşanmasına varan amansız bir mücadeleye girişmemişlerdir.

Hem Ruanda hem de Burundi'deki şiddet vakaları üzerinde etkili olan başka bir unsur ise bu iki ülkenin komşu ülke olması ve benzer etnik grup dağılımlarına sahip olmalarından dolayı bir ülkedeki etnik politikaların getirdiği siyasi sonuçların diğer ülkedeki politikalar ve gruplar üzerinde etkili olmasıdır. Örneğin, Burundi'deki etnik çatışmalar ve bu çatışmaların yarattığı etkiler Ruanda'daki karar vericiler için adeta bir laboratuvar işlevi görmüştür. 21 Ekim 1993'te Burundi'nin ilk Hutu devlet başkanı Melchior Ndadaye'nin suikasta kurban gitmesi, Ruanda'daki Hutu yöneticilerin Tutsilere yönelik politikalarında etkili olmuştur. Ayrıca Burundi'de 1993 yılında yaşanan etnik çatışmalarda 50 ile 100 bin arası insanın öldürülmesine uluslararası kamuoyunun ve Birleşmiş Milletlerin kayıtsız kalması, 1994 Nisanında soykırım hazırlığında olan Ruandalı Hutu milislere cesaret vermiştir. Ayrıca iki ülkeden birinde siyasi ayrımcılığa uğrayan bir etnik grubun diğer komşu ülkeye sığınması ile ortaya çıkan mülteciler hem sığındıkları ülkenin etnik gruplar ile ilgili politikalarını etkilemeye çalışmışlar hem de kaçtıkları ülke tarafından siyasi bir tehdit olarak algılanmaya devam etmişlerdir.

4.Sonuç

Aynı dili konuşan, aynı dinlere mensup, benzer etnik grup dağılımlarına sahip ve ortak bir sömürge geçmişini paylaşan, ikiz ülkeler olarak da nitelendirilen Afrika'nın iki küçük ülkesi Ruanda ve Burundi, çatışma vakaları bakımından karşılaştırıldığında belirgin farklılıklara sahiptirler. Farklı çalışmalarda iki ülkede meydana gelen çatışma vakalarının temel nedeni olarak etnik gruplar arasındaki kimlik farklılıklarına yer verilse de bu açıklamalar Ruanda'nın neden daha yoğun şiddet vakalarına sahne olduğunu ve neden daha çok kişinin bu şiddet vakalarına iştirak ettiğini açıklamamaktadır. Bu farklılığa cevap arayan bu çalışma kimlik inşa süreçlerini tarihsel bağlamı içerisine oturtarak etnik gruplar arasında oluşan eşitsiz ilişkilere ve bu grupların içinde olduğu siyasi yapıların dönüşüme dikkat çekmektedir. İki ülke arasında sömürge öncesi dönemden itibaren hem etnik gruplara arasındaki ilişkiler hem de siyasi yapılar anlamında var olan farklılıklar sömürge sonrası dönemde yaşanan şiddet vakalarının yoğunluğu üzerinde etkili olmaktadır.

Çalışmada, bu şiddet vakalarını ve etnik kimlik politikalarını daha iyi analiz etmek için primordiyal, araçsalci ve inşacı etnik yaklaşımların temel argümanlarına yer verilmiştir. Primordiyal yaklaşım hem sömürge yönetiminin var olan etnik gruplara bakış açısını anlamak hem de akademik çalışmalarda gruplar arası çatışmaları etnik kimlik farklılıklarına indirgeyen analizleri ele almak açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu yaklaşımın temel iddiaları diğer iki yaklaşım tarafından sıkça eleştirilmektedir. Araçsalci yaklaşım ise hem modernleşmenin getirdiği toplumsal ve ekonomik değişimlere vurgu yapması hem de seçkinlerin kitleler üzerindeki politikalarını anlamak açısından öne çıkmaktadır. Ayrıca ekonomik kalkınmanın getirdiği dönüşüm ile beraber okuryazarlığın artması ve halk eğitiminin yaygınlaşması etnik

21 | Cihan AY, Süleyman EKİCİ

gruplar arasında etnik bilincin de artmasına neden olmuştur. Araçsalcı yaklaşım seçkinlerin etnik kimlikler üzerinden kitleler üzerindeki etkisini analiz etse de kitlelerin neden seçkinleri takip ettiği sorusuna ikna edici cevaplar getiremediği için inşacı yaklaşımın kimliklerin tarihsel olarak nasıl inşa edildikleri ve kitleler tarafından nasıl aktif bir şekilde benimsendikleri yönündeki argümanları bize şiddet vakalarını daha iyi analiz edebilme imkânı tanımaktadır.

Ruanda ve Burundi'deki Hutu, Tutsi ve Twa kimlikleri tarihsel süreç içerisinde sosyal olarak inşa edilmiştir. Her iki ülkede de kimliklerin dönüşümü sömürge öncesi yönetim pratiklerinden, sömürge dönemi ile birlikte dayatılan uygulamalardan ve sömürge sonrası oluşan yeni koşullardan etkilenmiştir. Bu çalışma, her üç dönemde de, Ruanda'daki etnik kimliklerin Burundi'dekilere kıyasla daha katı, ayrımcı ve dışlayıcı bir şekilde inşa edildiğini savunmaktadır. Bu inşa biçiminin şiddet vakalarının sayısı ve yoğunluğu üzerinde etkili olduğu savunulmaktadır. Ayrıca, kimliklerin inşa biçimi siyasi dönüşümlerin etkisinden bağımsız olarak düşünülemez. Etnik bağlılıklar iktidar paylaşımı üzerinden verilen mücadelede, devlet kaynaklarının paylaşımında ve siyasi temsil organlarında yer almada önemli bir rol oynamaktadır. Bu sürece eşlik eden başka bir gelişme ise devletin merkezileşmesinde yaşanan değişimdir. Ruanda'da her üç dönemde de siyasi merkezleşmenin Burundi'ye kıyasla daha fazla olduğu ve bu durumun şiddet vakalarının planlanmasında ve uygulanmasında daha hızlı kararların alınması suretiyle daha ağır bir tablonun ortaya çıkmasına neden olduğu iddia edilmektedir. Sonuç olarak, bu çalışmanın mevcut literatüre temel katkısı, tarihsel bağlam içerisinde siyasi merkezleşme düzeylerinin ve kimliklerin sosyal inşa biçimlerinin şiddet vakaları üzerindeki etkili olduğudur.

Kaynakça

- Balibar, E. and Wallerstein I. (1991). Race, nation, class: Ambiguous identities. Verso.
- Banton, M. (2000). Ethnic conflict. *Sociology*, 34 (3), 481-498.
- Berghe, P. (1995). Does race matter. *Nations and Nationalism*, 1 (3), 357-368.
- Bilgin, N. (2007). Kimlik inşası. Aşına Kitaplar.
- Braathen, E., Boas M. and Saether G. (2000). "Ethnicity kills? Social struggles for power, resources and identities in the neo-patrimonial state", E. Braathen, M. Boas, G. Saether (Eds.), *Ethnicity kills? The politics of war, peace and ethnicity in Sub-Saharan Africa* (p. 3-22). Macmillan Press.
- Brass, P. R. (1991). *Ethnicity and nationalism: Theory and comparison*. Sage Publications.
- Buckley-Zistel, S. (2006). Dividing and uniting: The use of citizenship discourses in conflict and reconciliation in Rwanda. *Global Society*. 20 (1). 101-113.
- Bundervoet, T. (2009). Livestock, land and political power: The 1993 killings in Burundi. *Journal of Peace Research*. 46 (3). 357-376.
- Chretien, J.P. (2003). *The great lakes of Africa: Two thousand years of history*. (Çev. Scott Straus). Zone Books.
- Cohen, A. (1974). *Urban ethnicity*. Tavistock Publications.
- Eller, J., Reed D., Coughlan M. (1993). The poverty of primordialism: The demystification of ethnic attachments, *Ethnic And Racial Studies*, 16 (2). 183-202.
- Fearon, J. (2008). Ethnic mobilization and ethnic conflict. D. A. Wittman, B. R. Weingast (Eds.), *The oxford handbook of political economy* (p. 852-868). Oxford University Press.
- Fearon, J., Laitin, D. D. (2000). Violence and the social construction of ethnic identity. *International Organization*. 54 (4). 845-877.
- Fearon, J., Laitin, D. D. (2014). Does contemporary armed conflicts have deep historical roots?. Paper presented at the Annual Meeting of the American Political Science Association.
- Gartzk, E., Gleditsch, K. S. (2006). Identity and conflict: Ties that bind and differences that divide. *European Journal of International Relations*. 12 (1). 53-87.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. Basic Books.
- Hintjens, H. (2001). When identity becomes a knife: Reflecting on the genocide in Rwanda", *Ethnicities*. 1 (1). 25-55.
- Hintjens, H. (2008). Post-genocide identity politics in Rwanda. *Ethnicities*. 8 (1). 5-41.
- Horowitz, D. L. (1985). *Ethnic groups in conflict*. University of California Press.
- Isabirye, S. B., Mahmoudi, K. M. (2001). Rwanda, Burundi and their tribal wars. *Social Change*. 31 (4). 46-69.
- Jacquemin, C. A. (2015). Hegemony and counterhegemony: The roots of the Rwandan genocide. W. Nasong'o, (Ed.), *The roots of ethnic conflict in Africa: From grievance to violence* (p. 93-123). Palgrave.

23 | Cihan AY, Süleyman EKİCİ

- Kadende-Kaiser, R. and Kaiser P. (1997). Modern folklore, identity, and political change in Burundi, *African Studies Review*, 40 (3). 29-54.
- Kalyvas, S. (2008). Ethnic defection in civil war. *Comparative Political Studies*. 41 (8). 1043-1068.
- Kasfir, N. (1979). Explaining ethnic political participation. *World Politics*. 31 (3). 365-388.
- Kaufmann, C. (1996). Possible and impossible solutions to ethnic civil wars. *International Security*. 20 (4). 136-175.
- Lemarchand, R. (1970). *Rwanda and Burundi*. Praeger Publisher.
- Lemarchand, R. (1996). *Burundi: Ethnic conflict and genocide*. Cambridge University Press.
- Mamdani, M. (2001). *When victims become killers*. Princeton University Press.
- Mann, M. (2005). *The dark side of democracy: Explaining ethnic cleansing*. Cambridge University Press.
- McKay, J. (1982). An exploratory synthesis of primordial and mobilizationist approaches to ethnic phenomena. *Ethnic and Racial Studies*. 5 (4). 395-420.
- Nasong'o, W. (2015). Explaining ethnic conflict: Theoretical and conceptual perspectives. W. Nasong'o, (Ed.), *The roots of ethnic conflict in Africa: From grievance to violence*. (p.11-20). Palgrave.
- Newbury, D. (2001). Precolonial Burundi and Rwanda: Local identities, regional royalties. *The International Journal Of African Historical Studies*, 34 (2). 255-314.
- Newbury, M. C. (1978). Ethnicity in Rwanda: The case of Kinyaga. *Journal of the International African Institute*. 48 (1). 17-29.
- Nzongola-Ntalaja, G. (2001). Ethnic identification in the Great Lakes Region. S. Bekker, M. Dodds, M. M. Khosa (Eds.), *Shifting African Identities* (p.61-80). Human Sciences Research Council.
- Ogot, B. (1984). The Great Lakes Region. Niane, D. Tamsir (Ed.), *General History of Africa IV: Africa from the twelfth to the sixteenth century* (p. 498-524). University of California Press.
- Özkırmlı, U. (2008). Milliyetçilik kuramları: Eleştirel bir bakış. Doğu Batı Yayınları.
- Prunier, G. (1995). *The Rwanda crisis: History of a genocide*. Columbia University Press.
- Ray, S. (2019). History and ethnic conflict: Does precolonial centralization matter?. *International Studies Quarterly*. 63 (2). 417-431.
- Reyntjens, F. (2000). Burundi: Prospects for peace. *Minority Rights Group*, 1 (1). 1-32.
- Reyntjens, F. (2016). Institutional engineering, management of ethnicity, and democratic failure in Burundi. *Africa Spectrum*. 51 (2). 65-78.
- Sanders, E. (1969). The Hamitic Hypothesis: Its origins and functions in time perspective. *The Journal of African History*. 10 (4). 521-532.
- Shils, E. (1957). Primordial, personal, sacred and civil ties: Some particular observations on the relationships of sociological research and theory", *The British Journal of Sociology*, 8 (2). 130-145.
- Stapleton, T. (2017). *A History of genocide in Africa*. Praeger Security International.

- Straus, S. (2004). How many perpetrators were there in the Rwandan genocide? An estimate. *Journal of Genocide Research*. 6 (1), 85-98.
- Taylor, R. (1996). Political science encounters race and ethnicity. *Ethnic and Racial Studies*. 19 (4), 884-895.
- Vandeginste, S. (2014). Governing ethnicity after genocide: ethnic amnesia in Rwanda versus ethnic power-sharing in Burundi. *Journal of Eastern African Studies*. 8 (2), 263-277.
- Vansina, J. (2004). *Antecedents to modern Rwanda: The Nyiginya Kingdom*. The University of Wisconsin Press.
- Yang, P. (2000). *Ethnic studies: Issues and approaches*. State University of New York Press.
- Yeros, P. (1998). Introduction: On the uses and implications of constructivism. P. Yeros, (Ed.), *Ethnicity and nationalism in Africa: Constructivist reflections and cotemporary politics* (1-14). Palgrave.